

JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS BIBLIOTEKA: MEDICINOS IR FARMACIJOS KNYGŲ RINKINYS

Nijolė Raudytė

ABSTRACT

The Franciscan priest Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) spent most of his life in the western part of the Russian Empire, in Žemaitija (Samogitia), which was annexed by Russia in 1795 during the Third Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In addition to being a renowned preacher and educator, Pabrėža is considered to be the founder of Lithuanian botanical terminology (still used today), and he is also known as a folk healer and a bibliophile. In many ways, Pabrėža's collection of books is an interesting personal library from the time, representing Franciscan book culture. Based on surviving books and archival sources, the article examines the motivation behind the accumulation of the medical and pharmaceutical collection in Pabrėža's personal library, analyses the sources of the collection, the composition and subject matter, and the dispersal and migration, and discusses the results of the historical-bibliographical reconstruction of the unpublished part. His healing practice and the preparation of theoretical educational works on health care became the main motives for Pabrėža to collect books on medicine and pharmacy. This was a response to the needs of the poor inhabitants of Žemaitija. In Tsarist Russia, many people, especially ordinary rural people, did not have access to public health-care services or pharmacists. Pabrėža devoted a large part of his life to the practice of medicine, making it more accessible to socially at risk members of society.

KEYWORDS: post-partition Poland-Lithuania, Žemaitija, Franciscan enlighteners, personal library, medicine, pharmacy.

21

ANOTACIJA

Kunigas pranciškonas Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) didžiąją gyvenimo dalį praleido Rusijos imperijos vakaruose, per trečiąjį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą 1795 m. prijungtoje Žemaitijoje. Be to, kad buvo garsus pamokslininkas ir švietėjas, J. A. Pabrėža laikomas lietuviškos botanikos terminijos (vartojamos ir šiandien) pradininku, jis žinomas ir kaip liaudies gydytojas bei bibliofilas. J. A. Pabrėžos knygų rinkinys daugeliu požiūrių yra įdomi to laiko asmeninė biblioteka, atstovaujanti pranciškoniškajai knygos kultūrai. Straipsnyje, remiantis išlikusiomis knygomis ir archyviniais šaltiniais, nagrinėjamos J. A. Pabrėžos asmeninės bibliotekos medicinos ir farmacijos rinkinio kaupimo paskatos, komplektavimo šaltiniai, sudėtis ir tematika, išsklaidymas ir migracija, aptariami neišlikusios dalies istorinio-bibliografinio atkūrimo rezultatai. Pagrindinės kunigo pranciškono J. A. Pabrėžos medicinos ir farmacijos knygų rinkinio kaupimo paskatos buvo gydymo praktika ir teorinių šviečiamųjų sveikatos priežiūrai skirtų darbų rengimas, tarsi atliepas į skurstančių Žemaitijos gyventojų reikmes. Carinėje Rusijoje daugelis gyventojų, ypač paprasti kaimo žmonės, negaudavo nei sveikatos priežiūros, nei farmacininkų paslaugų. J. A. Pabrėža didelę savo gyvenimo dalį paskyrė medicinos praktikai, dėl to ji darėsi prieinamesnė socialinės rizikos grupių visuomenės nariams.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lenkija ir Lietuva po padalijimų, Žemaitija, pranciškonų švietėjai, asmeninė biblioteka, medicina, farmacija.

Nijolė Raudytė, Librarian at the Kretinga Monastery of the Revelation, Order of Friars Minor of the Province of St Casimir in Lithuania, Vilniaus g. 2A, LT-97129 Kretinga, Lithuania, E-mail: nijole.raudyte@gmail.com.

DEFEATING DISEASE IN THE CHANGING SOCIETY OF THE SOUTHEAST BALTIC FROM THE 18TH TO THE 20TH CENTURY

Acta Historica Universitatis Klaipedensis XLIII, 2022, 21–47. ISSN 1392-4095 (Print), ISSN 2351-6526 (Online)

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/ahuk.v43i0.2487>

Įvadas

XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje Žemaitijoje asmeninių bibliotekų buvo nedaug, o jų kūrimo paskata dažniausiai buvo funkcinė. Asmeninėse bibliotekose sukaupti spaudos lobiai ir unikalios bei spalvingos jų savininkų asmenybės traukia ne tik tyrėjų, bet ir visuomenės dėmesį ir kartu praturtina Lietuvos mokslo istoriją ir bibliofiliją. Kunigo pranciškono J. A. Pabrėžos knygų rinkinys daugeliu požiūrių yra viena įdomiausių Lietuvoje to laikotarpio asmeninių bibliotekų, atstovaujančių pranciškoniskajai knygos kultūrai.

22

Susipažinus su paskelbtais įvairių autorių tyrimais matyti, kad kultūros istorikai dėmesio kunigui, Kretingos bernardinų vienuolyno vienuoliui J. A. Pabrėžai visada skyrė nemažai. Pirmasis jo ortografijos tyrimą paskelbė kalbininkas Antanas Salys straipsnyje „Apie Kretingos vienuolyno lietuviškus rankraščius“¹. J. A. Pabrėža yra sulaukęs trijų monografinių studijų: Petro Ruškio „Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijas) Pabrėža (1771.I.15 – 1849.X.30): jo gyvenimas, darbuotė ir pomirtinė garbė“², Juozo Tarvydo „Jurgis Ambraziejus Pabrėža: medžiaga biografijai“³ ir Viktoro Gidžiūno „Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)“⁴. 1996 m. pasirodė Giedriaus Subačiaus kalbos istorijos studija „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“⁵. 1972 m. Nijolė Kišūnienė parengė J. A. Pabrėžos bibliografiją⁶.

Visgi šio žymaus kunigo pranciškono asmeninė biblioteka išsamių humanitarinių, socialinių, gamtos ar medicinos mokslų istorijos tyrimų iki šiol nesulaukė. Pirmą kartą biblioteka paminėta tarpukariu biografo P. Ruškio beatifikacijai skirtame darbe, kuriame pateiktas *de visu* aprašytų 17 pavadinimų asmeninių knygų, testamentu patekusių į vienuolyno biblioteką, sąrašas⁷. Jame randame į tyrimo šaltinius nepatekusių duomenų apie neišlikusius spaudinius. Vėliau V. Gidžiūno monografijoje⁸ užfiksuoti fragmentiški duomenys apie biblioteką ir pamoksluose cituotus veikalus. Gausiausiai J. A. Pabrėžos dokumentinio kultūros palikimo tyrimų paskelbė Arvydas Pacevičius: bibliotekos aspektai aptarti monografijoje „Vienuolynų bibliotekos Lie-

¹ SALYS, Antanas. Apie Kretingos vienuolyno lietuviškus rankraščius. *Švietimo darbas*, 1927, nr. 1, p. 16–24.

² RUŠKYS, Petras. Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijas) Pabrėža (1771.I.15 – 1849.X.30.): jo gyvenimas, darbuotė ir pomirtinė garbė. [Mašinosraštis.] [Kretinga, 1938]. *Kretingos Apreiškimo vienuolyno biblioteka*, RF-440.

³ TARVYDAS, Juozas. Jurgis Ambraziejus Pabrėža: medžiaga biografijai. [Rankraštis.] Kretinga, 1971. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka* (toliau LNMMB), F176-3.

⁴ GIDŽIŪNAS, Viktoras. *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*. Roma, 1994.

⁵ SUBAČIUS, Giedrius. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. In *Asmuo tarp tautos ir valstybės* (Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 8). Sud. Egidijus MOTIEKA, Rimantas MIKNYS, Raimondas LOPATA. Vilnius, 1996, p. 11–112.

⁶ KIŠŪNIENĖ, Nijolė. J. Pabrėžos bibliografija. In *Jurgis Pabrėža, 1771–1849*. Vyr. red. Karolis JANKEVIČIUS. Vilnius, 1972, p. 95–114.

⁷ RUŠKYS, P. Op. cit., l. 55.

⁸ GIDŽIŪNAS, V. Op. cit., p. 89–90.

tuvoje 1795–1864 metais⁹ ir straipsniuose, publikuotuose „Lietuvos knygos veikėjų žodyne“¹⁰, „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“¹¹ ir kt. Alma Braziūnienė kunigo pranciškono biblioteką tyrinėjo XIX a. pirmosios pusės knygų prekybos kontekste¹² ir pirmą kartą pristatė Vilniaus universiteto bibliotekoje Retų spaudinių skyriuje 1971–1973 m. rekonstruotą J. Pabrėžos asmeninių knygų kolekcijos dalį (90 vienetu). Knygotyrininkė J. A. Pabrėžos bibliotekos koncepciją aptarė mokslo, kultūros ir paveldo aspektu¹³. Apie J. A. Pabrėžos asmeninės bibliotekos knygų dalį (22 vienetus), saugomą Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje, 1982 m. straipsnį paskelbė Albina Pribušauskaitė¹⁴. Kad pranciškono biblioteka dar tęsia savo kelionę, rodo jaudinantis vieno leidinio likimas, pasakojamas Tomo Petreikio straipsnyje „Tylieji knygų vandalai: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos pėdsakais“¹⁵.

Straipsnio autorės atliktas tyrimas padėjo pirmą kartą knygotyriniu aspektu išanalizuoti ir apibendrinti J. A. Pabrėžos asmeninės bibliotekos kūrimo paskatas, turinio sanklodą, naudojimą, vertę, istoriją ir likimą.

Tyrimas atliktas taikant kritinės ir lyginamosios šaltinių analizės, proveniencinius ir bibliografinius *de visu*, specialiuosius bibliologijos (tipografinės analizės, leidinių viseto), istorinio-bibliografinio atkūrimo metodus. Istorinis-bibliografinis atkūrimas asmeninių bibliotekų istorijos kontekste reiškia pamestų, užgožtų, apiplėštų, sunaikintų, išblaškytų kolekcijų fizinę, virtualią, intelektinę, bibliografinę rekonstrukciją¹⁶.

Tyrimo metu pirmiausia bandyta išaiškinti ir suregistruoti kunigo pranciškono asmeninei bibliotekai priklausiusias knygas, pasklidusias po įvairias Lietuvos atminties institucijas ir asmenines kolekcijas. Pagrindiniu tyrimų šaltiniu tapo išsisklaidę šio paveldo leidiniai, deponuoti bibliotekose: Vilniaus universiteto (toliau – VUB), Kauno apskrities viešojoje (toliau – KAVB), Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo (toliau – LNMMB), Kauno technologijos universiteto (toliau – KTUB); Kretingos muziejuje, asmeninėje kolekciijoje. J. A. Pabrėžos kolekcijos knygų pėdsakų ieškota Lietuvos

⁹ PACEVIČIUS, Arvydas. *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygų pasaulis*. Vilnius, 2005.

¹⁰ *Lietuvos knygų veikėjai: biografijų žodynas* [Elektroninis išteklius]. Vyr. red. Domas KAUNAS, *Multimedijos darbo grupės vadovė Nerutė KLIGIENĖ*. Vilnius, 2004.

¹¹ PACEVIČIUS, Arvydas. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos biblioteka. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 17. Vilnius, 2010, p. 202; taip pat interaktyvus variantas, [žiūrėta 2020-09-18]. Prieitis per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/jurgis-ambraziejus-pabreza/>

¹² BRAZIŪNIENĖ, Alma. Apie marginalijas kaip knygų prekybos istorijos šaltinį. *Knygotyra*, 1994, t. 21, p. 18.

¹³ BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygų kolekcijos *in corpore* Lietuvos bibliotekose. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 229–230.

¹⁴ PRIBUŠAUSKAITĖ, Albina. Knygos iš Jurgio Pabrėžos asmeninės bibliotekos. *Bibliotekų darbas*, 1982, nr. 4, p. 35.

¹⁵ PETREIKIS, Tomas. Tylieji knygų vandalai: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos pėdsakais. *Žemaičių bibliofilas*, 2019, nr. 9, p. 12.

¹⁶ BIAGETTI, Maria Teresa. Dispersed Collections of Scientific Books: The Case of the Private Library of Federico Cesi (1585–1630). In *Lost Books. Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe* (Library of the Written World, vol. 46). Ed. by Flavia BRUNI, Andrew PETTEGREE. Leiden, Boston, 2016, pp. 386–399.

sveikatos mokslų universiteto bibliotekoje, Kauno kunigų seminarijos bibliotekoje, Vilniaus universiteto gamtos tyrimų centre, Kauno technologijos universiteto Matematikos ir gamtos mokslų fakultete.

Tyrimu nustatyta, kad J. A. Pabrėžos asmeninėje bibliotekoje sukaupta universalios tematikos literatūra, atliepanti plačius kunigo pranciškono interesus. Daugiausia yra religijos ir teologijos veikalų (46,6 procentai, toliau – %), medicinos ir farmacijos (18 %), botanikos (14 %), kitų – istorijos, geografijos, chemijos, žemėlapių, grožinės literatūros, vadovėlių mokykloms (21,4 %). Bibliotekoje sukaupti spaudiniai lotynų (45 %), lenkų (40 %), vokiečių (9 %), lietuvių (1 %), latvių (0,4 %) kalbomis. Spaudinių leidybos geografija plati, daugiausia išleista Vilniuje (24 %) ir Varšuvoje (24 %), Niurnberge (15,8 %), Venecijoje (7,2 %), Augsburgėje (6 %), Leipcige (4,5 %), kitur (Getingene, Berlyne, Veimare, Kulme, Kališe, Peterburge, Rygoje ir kt.) – 18,5 %. Bibliotekoje sukaupti 1634–1838 m. pasirodę spaudiniai. Didžiąją dalį (58 %) užima XVIII a. Apšvietos epochos veikalai, kiek mažiau – XIX a. pirmosios pusės (41 %) ir keletas XVII a. (1 %) antikvarinių spaudinių. Išlikusių veikalų kaina su įrišais yra 317 sidabro rublių ir 10 kap., arba 2 114 auksinių zlotų. Nustatyta, kad biblioteka buvo kaupiama naudojant mainus, pirkimą, prenumeratą, gaunant dovanų, pasitelkiant pažįstamų ratą (J. K. Gintila, S. Daukantas, J. F. Volfgangas, K. Kasakauskis). Identifikuoti ir tyrinėti paveldą padėjo J. A. Pabrėžos paliktos marginalijos ir tvarkingai kiekvienoje knygoje padaryti provenienciniai įrašai. Jie pateikia duomenų apie bibliotekos kaupimą, socialinę aplinką, ryšius ir komunikaciją. Kiekvienas įsigytas leidinys buvo kruopščiai pažymėtas tokia kalba kaip ir pati knyga. J. A. Pabrėža dažnai įrašydavo, iš kur, kokio asmens, kokiomis ir kaip gautomis lėšomis pirktos ar kieno dovanotos, kiek kainuoja įrišta ir be įrišimo. Kainas fiksuojančios marginalijos šiandien yra svarbus Lietuvos knygų prekybos istorijos šaltinis. Marginalijose randama proveniencinių žymų apie kitus asmenis, tad „atsiveria palanki dirva knygotyrinei biografistikai“¹⁷. Marginalijos ir J. A. Pabrėžos laišakai Vilniaus universiteto farmacijos profesoriui J. F. Volfgangui ir Žemaičių vyskupystės administratoriui kunigui J. K. Gintilai padėjo išaiškinti knygų įsigijimo aplinkybes.

Vykdytas neišlikusios knygų dalies istorinis-bibliografinis atkūrimas, identifikavimas ir integravimas į kolekciją. Neišlikę spaudiniai atkurti remiantis istoriniais bibliotekos šifrais (raidžių „Pb“ ir numerio), užfiksuotais „Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knygoje“¹⁸. Nustatyta, kad J. A. Pabrėža nepaliko (neturėjo arba dingo) savo asmeninių knygų registracijos sąrašo. Po jo mirties testamentu knygos buvo perduotos ir užregistruotos Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekos kataloge, nepaliekant jokios žymos apie ankstesnę savininką, todėl rekonstruojant neišlikusią bibliotekos dalį, siekiant duomenų validumo, nesinaudota 1851 m.

¹⁷ PETREIKIS, Tomas. Marginalijos kaip knygų istorijos šaltinis: istoriografinis aspektas. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 80.

¹⁸ Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knyga nr. 29 [inv. Nr. 294821-305890]. Kaunas, 1942. *Kauno technologijos universiteto bibliotekos archyvas*.

„Šv. Pranciškaus mažesniųjų brolių ordino Kretingos vienuolyno bibliotekos katalogu“ („Catalogus Librorum Bibliothecae Monasterii Cretingensis Ordinis patrum Minorum S[acerd]oti Francisci“¹⁹). Šis šaltinis reikalingas aptariant J. A. Pabrėžos parengtus veikalus, kuriuose nurodyta naudota literatūra, leidžianti orientuotis jo disponuotos informacijos sraute.

Surinktos medicinos ir farmacijos knygos rodo poreikį turėti po ranka naudingų taikomosios paskirties veikalų teikiant bendruomenei gydymo paslaugas, išrašant receptus, gaminant vaistus ir rengiant autorinius darbus. J. A. Pabrėža didelę savo gyvenimo dalį paskyrė medicinos praktikai ir greitai Žemaitijoje išgarsėjo kaip liaudies gydytojas. Jo teikiama medicininė pagalba buvo prieinama neturtingiems žmonėms, nes tuo metu didžioji dalis gyventojų, ypač paprasti kaimo žmonės, negaudavo nei sveikatos priežiūros, nei farmacininkų paslaugų.

Straipsnio tikslas – atskleisti J. A. Pabrėžos asmeninės bibliotekos medicinos ir farmacijos rinkinį knygos komunikacijos ciklo (rinkinio sudarymas, raida, skaitymo ženklai, išsklaidymas ir kt.) ir asmenybės raiškos kontekste. Straipsnyje nagrinėjamas medicinos ir farmacijos knygų rinkinys, kurį sudaro 42 fiziniai vienetai (toliau – vnt.) spaudinių, iš jų – 8 vnt. neišlikę, atkurti pagal šaltinį. Knygos yra saugomos: VUB – 28 vnt. (20 medicinos, 8 farmacijos), KAVB – 2 vnt. (1 medicinos, 1 farmacijos), KTUB – 4 vnt. (medicinos).

Pirmojoje straipsnio dalyje pateikiami svarbiausi J. A. Pabrėžos biografijos ir veiklos faktai, kitose keturiuose dalyse aptariamos medicinos ir farmacijos rinkinio kaupimo paskatos: medicinos praktika ir teorinių darbų rengimas, spaudinių įsigijimo būdai, nagrinėjama knygų rinkinio struktūra ir tematika, gilinamasi į išsklaidymą, migraciją ir paveldą.

Svarbiausi J. A. Pabrėžos biografijos momentai

Siekiant geriau pažinti šio iškilaus Žemaitijos pranciškono asmenybę, būtina trumpai apžvelgti jo gyvenimą ir veiklą. Gimė 1771 m. sausio 15 d. Žemaitijos bajorų²⁰ Jono Pabrėžos ir Rožės Baužinskaitės šeimoje Večių kaime, Lenkimų parapijoje, Kretingos apskrityje²¹. Pakrikštytas 1771 m. sausio 15 d. Lenkimų bažnyčioje²². Kretingos moky-

¹⁹ Catalogus Librorum Bibliothecae Monasterii Cretingensis Ordinis patrum Minorum S-oti [sacerdoti] Francisci. [Sudarė Silvestras STANEVIČIUS.] [Rankraštis.] [Kretinga, 1851-08-12.] LNMMB, PER-320 (F130-320).

²⁰ KLIEKUTĖ, Jolanta. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos kilmė. *Genealogija, heraldika ir veksilologija*, 2021, nr. 1, p. 66–75.

²¹ RUŠKYS, P. Op. cit., l. 55.

²² Ibid., l. 1. Gimimo metrikos nr. 7 originalo nuorašas: „IANUARIUS Anni, 1771 D. 15 Hujus Bap[ti]stae Infans n-[om]ijne Georgius L.L.P.P.G.D. Joannis Pabreža matris Roza Bawżynska. L. L. Joseph Bawżynski cum Elizabetha Pabreżowna Stephan Pruszyński asistens Infans de Wecze Par Lenkimens“. P. Ruškys 1935 m. kovo 25 d. padarė nuorašą iš originalo Lenkimų bažnyčios 1704–1828 m. Krikštų metrikų knygos, o vėliau ji dingo.

klą, kurioje mokėsi 1786–1791 m., baigė aukso medaliu²³. Iki 1794 m. vasaros²⁴ studijavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos (*Schola Princeps Magni Ducatus Lithuaniae*, dabar – Vilniaus universitetas) Medicinos fakultete²⁵. Tais pačiais metais, kaip ir daugelis studentų, išėjo į Tado Kosciuškos organizuotą sukilimą, o jį numalšinus į studijas nebegrižo. 1794 m. rugpjūčio 1 d. įstojo į Varnių kunigų seminariją. Ją baigęs, 1796 m. vasario 26 d. Žemaičių vyskupo Stepono Giedraičio buvo įšventintas kunigu²⁶. Tarnavo įvairiose Žemaitijos parapijose: 1796–1798 m. buvo vikaras Šiluvos bažnyčioje, 1798–1800 m. – administratorius Raudėnų parapijoje, 1800–1802 m. – vikaras Tverų bažnyčioje, 1802–1807 m. – vikaras Plungės bažnyčioje, 1807–1817 m. – altaristas Kartenos bažnyčioje. 1816 m. gruodžio 8 d., būdamas 45 metų amžiaus, įstojo į Kretingos bernardinų vienuolyną, po metų davė tretininko įžadus, gavo pranciškonišką Ambraziejaus vardą. Nuo 1817 m. Kretingos bernardinų mokykloje dėstė lotynų kalbą, gamtos mokslus, tikyba. Vienuolyne pasišventė pamokslavimui, praktinei medicinai, farmacijai, mokslinei veiklai, kūrybai ir kt. Šiandien J. A. Pabrėžą pagrįstai galime vadinti pirmuoju lietuviu, XIX a. mokslo darbus pradėjusiu rašyti lietuviškai. Jis sukūrė ir pagrindė lietuvišką botanikos mokslo terminiją. 1843 m. parengė kapitalinį, didžiausią per visą XIX a. Lietuvos mokslo istoriją sisteminių botanikos veikalą „Taislius augyminis“, parašytą lietuviškai (žemaitiškai). 2008 m. veikalo rankraštis įtrauktas į UNESCO nacionalinį registrą „Pasaulio atmintis“ ir publikuotas dalimis.

J. A. Pabrėža 1831–1835 m. parašė pirmąją lietuvišką (žemaitišką) geografijos vadovėlį „Įžėgis Geograpyje (Žemiuraszts) ira apraszims žemys“²⁷. Šio rankraščio perrašas skelbiamas 2019 m. Lietuvių kalbos instituto knygoje „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Geografija““²⁸. Šis pranciškonas kunigas garsėjo savo pamokslais visoje Žemaitijoje. Jis yra reikšmingos dvasinės literatūros ir pamokslų rinkinių autorius. Svarbiausi: „Kninga pirma apej Sakramentus“²⁹, „Pamokslay Wayringosy Materyjosy“³⁰, „Kninga. – Tóræti sawiey Kozonius“³¹ yra išlikę. Vertingas dvasinės literatūros palikimas pradėtas

²³ BIRŽIŠKA, Mykolas. Pabrėža Kretingoje ir Vilniaus universitete. *Ateitis*, 1944-03-23, nr. 70, p. 3.

²⁴ PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas*. Vilnius, 2008, p. 258.

²⁵ MOZŪRAITIS, M. Ar Pabrėža studijavo Vilniaus akademijoje. *Ateitis*, 1944-01-12, nr. 9, p. 4; *Vilniaus universiteto istorija*. T. 1: 1759–1803. Ats. red. Vytautas MERKYS. Vilnius, 1976, p. 265.

²⁶ RUŠKYS, P. Op. cit., l. 6.

²⁷ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus.] Įžėgis Geograpyje (Žemiuraszts) ira apraszims žemys. [Rankraštis.] [Kretinga], 1835. *Lietuvos mokslų akademijos Vreblevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius (toliau LMAVB, RS), F9-3361.

²⁸ *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Geografija“*. [Parengė Rita ŠEPETYTĖ.] Vilnius, 2019.

²⁹ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus.] Kninga pirma apej Sakramentus ogolnay ir apej nekorius sakramentus ipatingay. [Rankraštis.] [Kretinga,] 1820. *Vilniaus universiteto biblioteka*, Rankraščių skyrius (toliau VUB, RS), F1-D57.

³⁰ PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus. Pamokslay Wayringosy Materyjosy Ať rožniu wytu, iwayriusy łaykusy Sakity par Kónyga Ambrožiejó Pabrėza Tercyjorió zokana Szwęta Tiewa Práčyzszkaus. [Rankraštis. Kretinga,] 1823–1831. LMAVB, RS, F9-3360.

³¹ PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus. Kninga. – Tóræti sawiey Kozonius ónt nekóriu Nedielys Dyinu yr ónt ùabay daug Szwæcziu. [...] Apiprowity i wyina Kninga Metusy 1822. [Rankraštis. Kretinga,] 1822. *Kretingos muziejus*, inv. nr. KM GEK-31449.

publikuoti tik po autoriaus mirties. Vyskupo M. Valančiaus pastangomis 1869 m., o vėliau – 1877 m. ir 1893 m., su kontrafakcine 1849 m. leidimo data pasirodė J. A. Pabrėžos dvasinio turinio knygelė „Parkratima tŃn sauŃines / parasze kunegas Embraziejus PabrieŃa, bernadinas Kretingos klosztoriaus“³². Pamokslų rinkinys „Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambraziejaus PabrėŃos“³³ Lietuvių kalbos instituto išleistas 2021 m. Nors Ńiuolaikiniai mokslo istorikai svarbiausią dėmesį skiria J. A. PabrėŃos botanikos darbams, kurie turi didŃiausią išliekamąją vertę, taŃiau „ŃemaiŃiai jį iki Ńiolei gerbia ir atsimena kaip Ńvento gyvenimo Ńmogų, Ńmonių ganytoją ir gydytoją“³⁴. Įvairių laikotarpių tyrėjai paskelbė duomenis apie 41 jo parengtą nepublikuotą medicinos ir farmakognozijos darbą. J. A. PabrėŃos literatūrinė kūryba pirmą kartą išspausdinta 1846 m. Liudviko Jucevičiaus veikale „Litwa“³⁵, vėliau įtraukta į „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatiją“³⁶ ir kt. J. A. PabrėŃa XIX a. pirmojoje pusėje Kretingos bernardinų vienuolyne įkūrė ir vadovavo neformaliai lituanistinei mokyklai (rašomosios ŃemaiŃių bendrinės kalbos), kurios išlikusių veikalų kolekcija 2019 m. pripaŃinta nacionalinės reikŃmės dokumentinio paveldo objektu ir įrašyta į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą (registracijos Nr. 74)³⁷.

J. A. PabrėŃa mirė 1849 m. spalio 30 d. turėdamas 78 metus ir devynis mėnesius, palaidotas Kretingos senosiose kapinėse. Po kunigo mirties Ńmonės pradėjo melstis prie jo kapo, prašydami išgydymo malonės, o bėgant metams jo, kaip Ńemaitijos Ńventojo, kultas augo. Tarpukario nacionalinėje periodinėje spaudoje paskelbta straipsnių apie menamus J. A. PabrėŃos stebuklus (išgydymus). 2021 metus, minint J. A. PabrėŃos 250-ąsias gimimo metines, LR Vyriausybė paskelbė jo vardo metais.

Medicinos ir farmacijos knygų rinkinio kaupimo paskatos

PranciŃskonas kunigas J. A. PabrėŃa visais savo talentais tarnavo Ńmonėms, o „buvimas mokslininku, gydytoju, veikėju ar panaŃiai buvo tik natūralios ir apŃiuopiamos pilnutinai įgyvendintos Evangelijos apraiŃkos“³⁸. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje jis sukauė turtingą asmeninę biblioteką, reikalingą pastoracinei, mokslinei,

³² *Parkratima tŃn sauŃines / parasze kunegas Embraziejus PabrieŃa, bernadinas Kretingos klosztoriaus*. Tilžė, 1849 [kontrafakcija; tikrieji leidimo metai – 1869].

³³ *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambraziejaus PabrėŃos*. [Parengė Rita ŃEPETYTĖ.] Vilnius, 2021.

³⁴ GIDŃIŃNAS, V. Op. cit., p. 211.

³⁵ [JUCEWICZ, Ludwik Adam] Ludwik z Pokiewia. *Litwa pod wzglėdem staroŃytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*. Wilno, 1846, s. 381–362.

³⁶ *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha*. Red. Kostas KORSAKAS, Jurgis LEBEDYS. Vilnius, 1957, p. 327–328.

³⁷ RAUDYTĖ, Nijolė. *Jurgio Ambraziejaus PabrėŃos neformali lituanistinė mokykla Kretingos bernardinų vienuolyne XIX a.* In *ŃemaiŃių Ńventasis*. Sud. Dalia ŃINKIENĖ, Asta POCIENĖ. Klaipėda, 2021, p. 43–51.

³⁸ GIDŃIŃNAS, V. Op. cit., p. 13.

praktinei ir šviečiamajai medicinos veiklai, rengiant teorinius darbus ir kt. Šiuolaikiniai mokslo istorikai didžiausią dėmesį skiria jo botanikos darbams, kurie turi reikšmingiausią išliekamąją vertę. Biografo V. Gidžiūno nuomone, „jei savo gyvenimą vertintų pats tėvas Pabrėža, jis, ko gero, kitaip į tą klausimą pažiūrėtų. Juk žemaičiai jį iki šiolei gerbia ir atsimena kaip švento gyvenimo žmogų, žmonių ganytoją ir gydytoją“³⁹. Bažnyčios kanonų teisės kodeksui įteisinus galimybę dvasininkams rūpintis žmonių sveikata⁴⁰, jis didelę savo gyvenimo dalį paskyrė medicinos praktikai ir greitai Žemaitijoje išgarsėjo kaip gydytojas. Neabejotina, kad J. A. Pabrėža buvo išsilavinęs ir žinių turėjo gal daugiau už diplomuotus gydytojus, bet kadangi neturėjo gydytojo diplomo, vis dėlto jo vadinti gydytoju ar vaistininku nederėtų. Jis turėjo kompetencijų ir žinių, įgytų medicinos studijų metu, taip pat pats nuolatos švietėsi ir praktikavo, bendravo su gydytojais ir kt. Tuo metu spaudoje būdavo skelbiami oficialių gydytojų sąrašai. J. A. Pabrėža žmonėms aiškino, kaip atskirti tikrą daktarą nuo šarlatano. Visų pirma jis patarė sužinoti, ar tas daktaras studijavo mediciną, ar turi vyriausybės leidimą gydyti žmones. Daktaro gerumą galima pažinti iš to, kaip jis teiraujasi apie ligą, ar prižadėjęs viską padaro, ar pernelyg nesigiria ir primygtinai neįtikinėja išgydysiąs ligonį. Gero daktaro nereikia atsakyti ir bėgioti nuo vieno prie kito. Blogi daktarai tie, kurie giriasi be galo savo išgydymais, peikia kitus gydytojus, vaikšto per sodžius, patys siūlydami savo pagalbą⁴¹. Jis pasisakė ir prieš liaudies medicinoje praktikuotą gydymą burtais, užkalbėjimais, religinėmis apeigomis, kritikavo kaip galimą nesąžiningo pasipelnymo šaltinį ir kt. Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. didžioji dalis lietuviškų žemių atiteko carinei Rusijai, tad paprasti kaimo žmonės dažnai rinkdavosi liaudies gydytoją praktiniais sumetimais, kadangi „su oficialiuoju gydytoju ne visada buvo įmanoma susikalbėti, nes nemaža jų dalis tiesiog nemokėjo lietuviškai“⁴². Didžioji dalis gyventojų negaudavo nei sveikatos priežiūros, nei farmacininkų paslaugų. J. A. Pabrėžos teikiama medicininė pagalba buvo prieinama neturintiems žmonėms, nes tokia buvo kunigo pranciškono apaštalavimo misija, išsakyta „Namų vaistinėlės“ („*Apteczka Domowa*“) įžangoje⁴³. XIX a. pradžioje vaistinių buvo nedaug, vaistininko paslaugos neprieinamos, tad kunigas pranciškonas dažnai gamino vaistus ligoniams. Pasak Vilmos Gudienės, vaistų kainos buvo didelės, jas reguliavo valstybė, nors žaliavos pigo, 1830 m. vidutinė vaisto kaina buvo

³⁹ Ibid., p. 211.

⁴⁰ RAGAŽINSKIENĖ, Ona; JURKONIS, Nerijus. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos – botanikos ir farmakognozijos mokslų bei sveikos gyvensenos pradininko mokslinės ir praktinės-taikomosios veiklos reikšmė Lietuvoje. In *Žmogaus ir gamtos sauga*. Kaunas, 2021, p. 97.

⁴¹ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. Kninga pirma apei Sakramentus ogolnay ir apei nekorius sakramentus ipatingay. [Rankraštis. Kretinga], 1820, p. 538. VUB, RS, F1-D57; GYLIENĖ, Laima. Švietimo epochos atspindžiai Jurgio Pabrėžos pamoksluose. *Žemaičių žemė*, 2008, nr. 2, p. 37.

⁴² TILVIKAS, Jonas. *Liaudies medicina Mažosios Lietuvos sveikatos sistemoje XIX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2019, p. 12.

⁴³ KANOPKA, Eduardas. Jurgis Pabrėža – garsus Žemaitijos gydytojas, įžymus gamtininkas, pirmasis Lietuvos farmakognostas. *Medicina*, 1970, t. 12, p. 41.

apie 1 rublis, tačiau vidutines vaistų kainas palyginus su maisto kainomis, jie buvo brangūs⁴⁴. Bernardinų provincijos, apėmusios Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos ir kt. teritorijas, vienuolynai nuo XIX a. pradžios jau turėjo vienuolišką provizoriaus laipsnį: Vilniaus bernardinai Hieronymas Maciulewiczius ir Raymundus Dozynko, Telšių bernardinai Leo Iwaszkiewiczius ir Cyrillus Gabolewski, Tytuvėnų bernardinai Erazmas Szwilfswas, Zaslavo – Sylwanas Czarkowski, Kalisxtas Martyszewski, Vitalis Slizienas⁴⁵ ir kiti. Turintieji provizoriaus laipsnį dėl suprantamų priežasčių nebuvo kunigai, o tik broliai vienuoliai. Gali būti, kad jie į vienuolyną atėjo jau turėdami farmacininko profesiją.

Žemaitijoje gydytojų buvo nedaug, tad sveikatos apsauga dažnai rūpinosi dvasininkija. Varniuose apie XVIII a. vidurį gyveno daktaras Jonas Šulcas, pakviestas vyskupo Aleksandro Gorainio, o XVIII a. pabaigoje kitas Varnių daktaras – Andriejus Štachas atkeliavo pakviestas vyskupo Stepono Jono Giedraičio; „1839 m. Varniuose Žemaičių kunigų seminarijoje dirbo vaistininkas Napoleonas Daugėla, vėliau vidaus reikalų ministro leidimu toje pačioje įstaigoje paaukštintas daktaro pareigoms“⁴⁶. Duomenų apie sveikatos apsaugą Kretingoje XIX a. pirmojoje pusėje negausu, miesto istorinėje monografijoje rašoma, kad „1817–1849 m. vienuolyne gyvenęs bernardinų kunigas J. A. Pabrėža [...] gydė miesto ir apylinkės ligonius, daugiausia vargšus, elgetas ir našlaičius. Jo pagalbos prašyti pasiligoję asmenys ar jų artimieji atvykdavo ir iš tolimesnių Žemaičių vyskupijos parapijų. Pirmasis mieste apsigyvenęs išsilavinęs gydytojas paminėtas 1826 m. 1827 m. vienuolyne gyveno felčeris br. Benediktas Lipinskis“⁴⁷. J. A. Pabrėža, dar gyvendamas Kartenoje, palaikė ryšius su Alsėdžių vyskupų rezidencijos gydytoju Ulrichu. Būdamas Kartenos altaristas, švedų botaniko Karolio Linėjaus veikalą „Augalų rūšys“ („*Genera plantarum*“) gavo iš jo dovanų ir tai pažymėjo proveniencijoje: „Iš Kartenos altaristos Jurgio Pabrėžos knygų. Ši knyga gauta per šviesiausiojo pono gydytojo Ulricho malonę iš Alsėdžių aulos“ [Ex Libris // Georgii Pabrež. // Altar[istae] Korszienensis, // Hic Liber gratis acceptus ab illustri[ssimo] // M[agnus]. D[ominus]. Ulrich Medico aulae Olsiadensis X[ie]d[iz]. Pabrež.⁴⁸]. Jau būdamas Kretingoje, bendravo su daktaru Antanu Stankevičiumi, pakrikštijo jo sūnų 1827 m. liepos

⁴⁴ GUDIENE, Vilma. *Socialiniai Lietuvos farmacijos bruožai. XIX a. – XX a. pirmoji pusė*: Kaunas, 2017, p. 38.

⁴⁵ Elenchus Fratrum Mortuorum Cura Magistri Novitiorum RPrs Camilli Hryniewicz, labore autem Fratrum Novitiorum Fris Titi Dowgird et Fris Stanislai Bukowski Anno Domini 1861 Mensis Martii 24 die diligenter conscriptus. [Rankraštis. Vilnius.] 1861. *LMAVB*, F9-96, l. 61, 126, 129, 121, 43, 62, 34, 39.

⁴⁶ GUSTYTĖ-IVINSKIENĖ, Jurgita. Laiko pėdos Varnių vieškeliuose. Nuo barzdaskučio iki gydytojo. *Kalvotoji Žemaitija*, 2015-12-22 [interaktyvus], [žiūrėta 2022-02-10]. Prieitis per internetą: <<http://www.kalvotoji.lt/2015/12/22/laiko-pdos-varni-viekeliuose-21/>>; Telšių vyskupo J. Gintilos pasirašyta rekomendacija apie gydytojo N. Daugėlos darbą kunigų seminarijoje, 1846 m. *Kauno regioninis valstybės archyvas*, f. I-474, ap. 1, b. 85, l. 7, 7 v.

⁴⁷ KANARSKAS, Julius. *Kretinga: praeities skraistę praskleidus*. Klaipėda, 2009, p. 208.

⁴⁸ LINNAEUS, Carol. *Genera Plantarum eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm, et proportionem omnium fructificationis partium*. Curante Ioanne Iacobo REICHARD. Francofurti ad Moenum, 1778.

31 d.⁴⁹ Galima spėti, kad jis buvo dvaro, o ne miestelio daktaras, nes Kretingos grafai visada turėjo savo mediką. J. A. Pabrėžos giminėje Skuode dirbo medicinos daktaras Dirvianskis⁵⁰, kuris 1820 m. Vilniaus medicinos draugijos žurnale „Vilniaus farmacijos užrašai“ paskelbė rožės ligos uždegimų atvejų ir jų gydymo kanapių preparatu aprašymą.

Telšių apskrityje dažniausiai pasitaikančios ligos buvo karščiavimas nuo peršalimo, karštinės, krūtinės, gerklės, plaučių uždegimai ir kiti negalavimai, tokie kaip tymai, skarlatina ir krupas (virusinė gerklų liga, laringotracheitas), kaltūnas ir bėrimai⁵¹. Mykolo Gadono duomenimis⁵², cholera nusinešė apie 300 žmonių gyvybių, 1837 m. vyravo skarlatina, nuo kurios mirė 40 vaikų, o didžiausias mirtinumumas užfiksuotas 1833 m. – vidutiniškai per metus 42,5 mirčių teko 1 tūkstančiui gyventojų, tačiau gimstamumas taip pat buvo didelis – net 49,3 gimimų 1 tūkstančiui gyventojų. Pirmosios ligoninės su minimaliomis medicinos paslaugomis prie parapijų buvo špitolės. J. A. Pabrėža neturtingiems Žemaitijos žmonėms buvo tikras išsigelbėjimas – priimdavo negaluojančius, juos gydydavo, aprūpindavo vaistais ir padėdavo atgauti sveikatą. Būdamas kunigas, pamoksluose platesniam klausytojų ratui galėjo suteikti ligų prevencijos ir medicininio švietimo žinių apie įvairius susirgimus ir jų pasekmes. Jis kalbėjo lytinio švietimo klausimais – apie venerines ligas, žalingus įpročius, netradicinę seksualinę orientaciją ir kt.⁵³, rūpinosi žmonių higienos įpročiais, sveikatos prevencija (ypač besilaukiančių moterų, davė patarimų sutuoktiniams), pateikė bendravimo psichologijos patarimų⁵⁴. Jis ragino: „Daktarų klausyk, vaistus gerk, paživnasties neatmesk. Išgyti norėk, idant Dievui galėtum tarnauti: nebijok ligos, kad nebūtum priešingas Dievo valiai. O pagaliau ir numirti būk pasiruošęs, jeigu taip Dievas nori, idant jį Danguje garbintum.“ [Daktaru klausik, liekarstis imk, paživnastys neatmesk. Yszgity noriek idant Dyiwóu galtetómi tarnauty: nebyjokes lygos, kad nerastómis waley Dyiwa priszings. O pagalaus, yr nóumyrti buk gataus, iey teyp Dyiwas nor, idant Ji Dağóu garbintomi⁵⁵.] Ligų prevencijai ir medicininiam švietimui skirtuose pamoksluose naudojo Liudviko Perzyno (*Ludwik Perzyna*) „Valstiečių gydytoją“, „Gydytojo sąvado“ priedą „Traktatas apie dvarų ligas“, Antano Storko (*Anton Störck*) „Praktiškąją sisteminę mediciną“, „Medicinos ir chirurgijos žodyną“⁵⁶. Lankydamas ligonius, stengėsi jiems pagelbėti, tačiau pastebėjo, kad jam trūksta vaistinių augalų pažinimo, farmakognostinių, medicinų žinių ir diagnostinių įgūdžių. Šios in-

⁴⁹ Metrica Baptizatorum Ecclesia Parohialis Kretyngensis Totius Anni 1802–1827 [Kretingos RKB gimimo metrikų knyga 1802–1827. Rankraštis]. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 669, ap. 1, S VT, nr. 168, p. 298.

⁵⁰ Wiadomości Rozmaite. *Pamiętnik Farmaceutyczny Wilenski*, 1822, t. 2, nr. 1, s. 157.

⁵¹ GADON, Michal. *Opisanie powiatu Telszowskiego w Gubernii Kowienskiej*. Wilno, 1846, s. 74–75.

⁵² *Ibid.*, s. 74–75.

⁵³ *Pamokslai vairingose materijose...*, p. 206–221.

⁵⁴ [PABRĖŽA, J. A.]. *Kninga pirma...*, p. 225–233; GYLIENĖ, L. *Op. cit.*, p. 35–36.

⁵⁵ *Pamokslai vairingose materijose...*, p. 433.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 214.

formacijos ieškojo, skaitydamas įvairius veikalus, ir pats rengė reikalingą medžiagą lietuvių (žemaičių tarme) ir lenkų kalbomis, papildydamas lotyniškais terminų pavadinimais. Didžiojoje Lietuvoje sveikatos apsaugos tematikos veikalų lietuvių kalba XIX a. pirmojoje pusėje leidybos padėtis buvo sunki: pasak Aušros Navickienės, nuo pirmosios knygelės pasirodymo 1848 m. iki 1862 m. buvo išleista tik 4 vnt., sveikatos apsaugos leidiniai sudarė nedidelę visų leidinių dalį (0,7 %)⁵⁷. Medicinos žinios lietuvių kalba apie gydymo būdus ir priemones paprastiesiems žmonėms buvo naujovė ir sunkiai prieinama dėl lietuviškų liaudžiai pritaikytų medicinos veikalų stokos. Nepalanki leidybinė situacija lėmė, kad didesnė dalis lietuviškai parašytų originalų ir verstinių tekstų nebuvo išspausdinti. Rankraščiuose liko Lauryno Ivinskio ir J. A. Pabrėžos liaudies medicinos darbai⁵⁸. Įvairių skirtingų laikotarpių tyrėjų užregistruotas J. A. Pabrėžos parengtas 41 sveikatos priežiūros ir farmacijos darbas, o išliko tik 6, saugomi: LNMMB J. A. Pabrėžos rankraščių fonde – 3 vnt. („Skutki Lekarskie“⁵⁹, „Promyczek Zwiastujący Tablicę Chorób“⁶⁰, „[Įvairių mediciniškų bei buitinių patarimų rinkinys]“⁶¹, Žemaičių „Alkos“ muziejuje (toliau – ŽAM) Juozapo Mickevičiaus fonde – 3 vnt. („Materyiys Lekarstwu...“⁶², „Giidiisyna Dróogy“⁶³, „Apraszims Augimiu sógadliwu ónt gidimos“⁶⁴). Žinoma, kad 11 darbų buvo parašyti lietuviškai (žemaičių tarme), iš jų išliko trys. Npublikuoti veikalai pagal tematiką priskirtini medicinai (23 vnt.) ir farmacijai (18 vnt.). Medicinos darbai nagrinėja infekcines ir parazitų sukeltas bei virškinimo sistemos ligas, psichikos ir elgesio sutrikimus, negalavimų simptomus ir požymius, ligų anamnezę ir profilaktiką. Iš jų matome, kad teko gydyti dažnai žmones varginusią užkrečiamą dizenteriją, neišvengiamas kvėpavimo takų infekcijas, niežus, pūlingus pirštų uždegimus (landuonis), kaltūną, plačiai paplitusią helmintozę, hemorojų, melancholiją ir kt. Manytina, kad farmakognozijos darbai rei-

⁵⁷ NAVICKIENĖ, Aušra. *XIX amžiaus pirmosios pusės besikeičianti knyga Lietuvoje*. Vilnius, 2010, p. 141.

⁵⁸ Ibid., p. 148.

⁵⁹ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. Skutki Lekarskie Niektórych Roślin i Sposób używania Tychże Roślin w rożnych Chorobach, wyjęte z Dzieła Symona Syreniusza Doktor: Akad. Krak. przez Xiędza Jęrzejo Pabreža Altarysty Korciansego. Roku 1814. w Korcianach. Tom II. Ten Tom jest dopeńnieniem Tomu pierwszego Opisania Roślin przez Ignacego Hryniewiczza napisanego. [Rankraštis. Kartena], 1814. LNMMB, f. 124-1.

⁶⁰ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. Promyczek Zwiastujący Tablicę Chorób naypospolitszych, ułomności ciała człowieczego, y niektórych symptomatów z chorób pochodzących, z ułączeniem potrójney alfabetycznej Listy Nazwiski tychże obiektów w Łacińskim, Polskołacińskim, y Zmudżko-Polsko-Łacińskim Dialekcie, z Dodatkiem krótkiego Rysu o Medycynie, y iey częschiach. – Wytłumaczony po większej części z Greko-Łacińskiego Lexykonu Stefana Blankarda Doktora Medyki na Polski Język przez X. Ambrożejo Pabreža. Roku 1827–1827. 1 kn. LNMMB, f. 124-9.

⁶¹ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. Įvairių mediciniškų bei buitinių patarimų rinkinys. Rankraštis, XIX a. I ketv., 1 kn., interaktyvus, žiūrėta 2022-02-14]. Prieitis per internetą: <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000690708>>.

⁶² [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. Materyiys Lekarstwu, kaupt ir taysomas. [Rankraštis.] Žemaičių „Alkos“ muziejus (toliau ŽAM), inv. nr. JM. 2. 101.

⁶³ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. Giidiisyna Dróogy. [Rankraštis.] ŽAM, inv. nr. JM. 2. 105.

⁶⁴ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. Apraszims Augimiu sógadliwu ónt gidimos, só yszgóldimó, kóri augimiu kam ir a pamacziwi, yr kaupt dydelo miero óziwoti gañ anu gidimy. [Rankraštis.] ŽAM, inv. nr. JM. 2. 103.

kalavo kur kas didesnio išmanymo, nes viename savo veikale jis rašė: „Farmacija yra žinios apie vaistus. Medikamentai skirstomi į augalinius, gyvulinius ir mineralus. Vaistininkui yra būtinos botanikos, zoologijos, mineralogijos, chemijos žinios ir pui-kus gebėjimas gaminti vaistus.“⁶⁵ Tai buvo tarsi bibliotekos turbinimo gairės.

Apibendrinant galima teigti, kad gydymo praktika ir teorinių darbų rengimas buvo viena iš svarbiausių asmeninės bibliotekos komplektavimo paskatų, ypač įsigyjant naujesnę medicinos ir farmacijos literatūrą.

Bibliotekos kaupimas

32

Asmeninę biblioteką pradėjo formuoti vikaraudamas įvairiose parapijose. Didesnę dalį leidinių pirkto – reikalingas knygas siūsdavosi iš Vilniaus, Rygos, Sankt Peterburgo, prenumeravo, taip pat įsigydavo iš įvairių kunigų. Kitą bibliotekos dalį sukomplektavo iš dovanotų knygų. Pasak biografo P. Ruškio, asmeninėje bibliotekoje sukauptos knygos primena studijas Vilniaus universitete⁶⁶. J. A. Pabrėža daugelį metų medicinos ir farmacijos knygas rinko tikslingai. Šiandien stebina, kaip jis, gyvendamas provincijoje, galėjo sukaupti tiek daug įvairių žymių autorių knygų, nes jos buvo retos, labai brangios ir sunkiai gaunamos. Pavyzdžiui, už 1811 m. Vilniuje J. Zavadskio spaustuvėje išleistą 487 puslapių J. Fišerio veikalą „Praktinė farmacija“ (*Farmacya praktyczna*⁶⁷) sumokėjo net 2 sidabro rublius, kai tuo metu daugmaž už 3 rublius buvo galima nupirkti meitėlį (šiandien vidutiniškai kainuoja apie 300 eurų). Išlikusios dalies kaina yra 317 sidabro rublių 10 kapeikų. Vertingiausi kolekciijoje yra medicinos ir farmacijos veikalai: išlikusios dalies kaina yra 112 sidabro rublių 29 kapeikos, arba 748 lenkiški auksinai ir 6 grašiai.

Gyvendamas Kartenoje jau turėjo vertingą 10 tomų „Visuotinį medicinos, chirurgijos ir galvijų auginimo meno, arba kaimo gydytojo, žodyną“ (*„Dykcyonarz powszechny medyk“*⁶⁸), kurį įtraukė į 1814 m. gruodžio 10 d. surašytą testamentą. Kretingoje J. A. Pabrėža gilinosi ir tęsė medicinos ir farmacijos studijavimą, tačiau vienuolyno bibliotekoje literatūros tam nerado. Svarbu paminėti, kad Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekoje buvo penkios medicinos knygos, išleistos XVII–XVIII a.⁶⁹, o XIX a.

⁶⁵ [PABRĖŽA, J. A.] Promyczek Zwiastujący..., s. 43.

⁶⁶ RUŠKYS, P. Op. cit., I. 55.

⁶⁷ FISCHER, Justinus Wilhelm Kristian. *Farmacya praktyczna: zawierająca objaśnienie preparatów chemicznych przyjętych w aptekach*. Wilno, Warszawa, 1811.

⁶⁸ NICOLAS, Pierre François. *Dykcyonarz powszechny medyki, chirurgii, i sztuki hodowania*. T. 1–8. Warszawa, 1788–1792.

⁶⁹ Catalogus librorum universorum. Ad usum Fratrum ordinis minorum observantium Loci ventus Kretingensis. asinveniendi codices in Bibliotheca sub columnis, literis alphabeticis atq numeris ex antiqua – de novis eratus congestus. Anno Domini 1788 mensis Mai die 26 Patrum Bernardinorum. [Rankraštis. Kretinga,] 1788. *Kauno apskrities viešoji biblioteka (KAVB)*, RF-603; Catalog ksiąg znaydujących się w biblio-

pirmajame ketvirtyje Žemaitijos bernardinų vienuolynų bibliotekose priskaičiuojama tik 31 medicinos knyga (Dotnuvoje – 9, Kretingoje – 5, Telšiuose – 3, Tytuvėnuose – 14)⁷⁰. Lietuvos medicinos raidai svarbus įvykis buvo profesinės organizacijos *Vilniaus medicinos draugija*, subūrusios gydytojus ir vaistininkus bendram darbui, įkūrimas 1805 m. gruodžio 12 d. prof. J. Franko namuose⁷¹. J. A. Pabrėža įsigijo ne tik visą Jozefo Franko (Jozef Frank, 1771–1843) daugiatomį „Praktinė medicina“ („*Praxeos medicae universa et precepta*“⁷²), bet ir skirtingus jo leidimus. Proveniencijoje nurodyta ne tik kaina, bet ir lėšų gavimo aplinkybės: „Du Jozefo Franko knygos nauji leidimai, išleisti Leipcige, – Pirmasis 1829 metais. Antrasis 1832 metais. Daugiau leistų Leipcige nėra. Visas veikalas kainuoja 7 talerius, iš kurių 4 rublius turėjau iš seno. Du talerius ir keturiolika Sidabrinių grašių gavau už maloningai atliktus darbus Kretingoje. Pirmą – už giedotines Mišias už šiuo metu vargstančią ir prispaustą Katalikų bažnyčią. Antra – už keturias sakytines Mišias už sielas. Už įvykdytus įsipareigojimus. Visa tai yra pamoksliniko Pabrėžos nuosavybė. Visi įsipareigojimai atlikti kunigo Pabrėžos.“ [„Duo Libri Josephi Frank. novæ editio= // nis - editi Lipsiæ - Primus Anno 1829. // Secundus Anno 1832. Quia Plures in= // venti, Lipsiæ, non sunt. // Totum Opus constat Thalaros. 7. // e quibus apud me ab antiquis manent // 4 Rublones, Pr. Pabrėž= Pro duos Thalaros // et quatuordecim Argenteos grossos- // Quæ mihi debet, ratione hujus operis. // Pr. Pabrėž Kretingæ, absolvere dignabitur. // 1mo Missam cantatam pro afflictis, re= // cens, Catholica. // 2do Missas 4. lectas, pro animabus. // Et sic Implebitur omnis Obligatio. // Opus autem præsens erit proprietas // R. F. Pabrėž... // Obligationes istae, jam sunt peractae // per Sacerd[otem] Pabrėž.“]⁷³

Skaitymo interesams ir bibliotekos kūrimui tikriausiai nemažai įtakos turėjo Vilniaus medicinos draugijos profesiniai žurnalai vaistininkams – „Vilniaus farmacijos užrašai“ („*Pamiętnik Wilenskiego Towarzystwa Lekarskiego*“) ir gydytojams – „Vilniaus medicinos draugijos užrašai“ („*Pamiętnik Wilenskiego Towarzystwa Lekarskiego*“). Juose buvo skelbiama naujų knygų bibliografija, mokslinių tyrimų medžiaga, tokia kaip Šprengelio⁷⁴, Kremeneco licėjaus mokytojo Vilibaldo P. Beserio gamtos istorija⁷⁵, augalų klasifikacija⁷⁶, rašoma apie Karolio Belo (Charles Bell, 1774–1842), Karlo Linėjaus (*Carl Nilsson Linnæus*, 1707–1778)⁷⁷ naujausius veikalus ir farmakopėjas „*Pharmacopoeia costren-*

tece Kretyngowkiew XX Bernardynow Klasztoru napisany z dodatkiem dziel w tym że roku przez zakonnie zgromadzenie nabylych. [Rankraštis. Kretinga,] 1844. KAVB, 60.

⁷⁰ PACEVIČIUS, A. *Vienuolynų bibliotekos...*, p. 157.

⁷¹ GUDIENĖ, V. Op. cit., p. 74.

⁷² FRANK, Joseph. *Praxeos medicae universae praecepta*. Vol. 1–8. Lipsiae, 1811–1843.

⁷³ FRANK, Joseph. *Praxeos medicae universae praecepta*. Partis primae volumen tertium sectio secunda: *Continens Doctrinam de morbis cutis chronicis*. Ed. 2. Lipsiae, 1829.

⁷⁴ Bibliografija. *Dziennik medycyny, chirurgii i farmacyi*, 1830, t. 1, nr. 1–4, s. 529.

⁷⁵ P. Besser Historia naturalna. *Pamiętnik Farmaceutyczny Wilenski*, 1820, t. 1, nr. 2, s. 241–249.

⁷⁶ P. Besser Enumeratio plantarum per Wolynian... *Pamiętnik Farmaceutyczny Wilenski*, 1821, t. 2, nr. 2, s. 297–304.

⁷⁷ Literatura. *Pamiętnik Farmaceutyczny Wilenski*, 1822, t. 2, nr. 2, s. 515.

sis *Ruthena auctore Jacobo Wilye*" ir „*Pharmacopoeia Borussica*“⁷⁸. Asmeninė biblioteka buvo papildyta žinomų autorių veikalais: farmacijos profesorių ir farmacininkų praktikų Vilniaus medicinos draugijos narių korespondentų – Johano Bartolomėjaus Tromsdorfo (*Johann Bartholomäus Trommsdorff*, 1770–1837) „Vaistinininko mokykla ruoštis egzaminams“ (*Szkoła farmaceuty czyli tablice synoptyczne farmacyi do użycia uczniom i gotującym się na examen*)⁷⁹ ir Jozefo Celinskio (*Józef Celiński*, 1779–1832) „Farmacija, arba mokslas apie vaistų gamybą“ („*Farmacya czyli Nauka doskonałego przygotowania lekarstw*“⁸⁰). Šiandien galime tik spėlioti, kad galbūt J. A. Pabrėža ruošėsi provizoriaus egzaminams.

Kaip minėta, Kretingoje J. A. Pabrėža daug laiko ir dėmesio skyrė medicinos praktikai ir knygų kaupimui. 1829 m. balandžio 13 d. laiške⁸¹ J. F. Volfgangui rašė, kad Vilniaus universitete gavo medicinos pradmenis, mokėsi pas profesorių F. Špicnagelį botanikos, kad būdamas kunigas susitinka daug sergančių, tad gydo negalinčius sumokėti daktarui. Dalijasi mintimis apie reikalingą literatūrą, kuri suteiktų naujesnės praktinės medicinos informacijos. Laiškuose mini reikalingas knygas, tokias kaip A. Storco „Sisteminė praktinė medicina“ („*Medycyna Systematyczno-Practiczna*“), K. Kliuko „Augalų vadovas“ („*Dykcionarz Roslinny*“) ir S. B. Jundzilo „Augalų aprašymas“, kurios padėtų geriau pažinti vaistinių augalų gydomąsias savybes. Vėliau botanikos ir medicinos veikalų J. A. Pabrėžai parūpindavo juos dovanodamas Žemaičių vyskupijos administratorius kunigas Jonas Krizostomas Gintila. J. A. Pabrėža 1835 m. laiškuose J. K. Gintilai⁸² dėkojo už atsiųstą S. Blankardi „Medicinos žodyną“ („*Lexicon medicum*“), tų pačių metų kovo 20 d. – už K. L. Vildenovo „Vaistažolių vadovą“ („*Grundriss der Kräuterterkunde*“), A. Ditricho „Augalų terminologijos žodyną“ („*Terminologie der Phanerogamischen Pflanzen*“). Apie J. A. Pabrėžos ir J. K. Gintilos draugystę liudija įrašai knygose. Šalia J. K. Gintilos proveniencijų J. A. Pabrėža savo ranka pirmame tome įrašė: „Ambrozijaus Pabrėžos biblioteka. Visi šie veikalai yra gauti neatlygintinai iš kilniausiojo kanauninko malonės“ [„Ex Libris Ambrosii Pabrėž. // Opus hoc ab Ill[ust]ris[si]mo Canonico // per modum gratis concessum“], o trečiame tome pažymėjo: „...Tomas trečias kainuoja 5 sidabro rublius ir 35 sidabrines kapeikas. Visas veikalas įvertintas 27 sidabro rubliais ir 49 sidabrinėmis kapeikomis“ [„Ex Libris // Ambrosii Georgii Pabrėž // Volumen III. Constat // Rubl[i] argent[i] 5. Kop[ie]jek arg[enti] 35. // Pretium totius hujus // sce Operis Constat Rubl[i] arg[enti] 27. // Kop[ie]jek argent[i] 49⁸³].

⁷⁸ Literatura Farmaceutyczna. Farmakopei. *Pamiętnik Farmaceutyczny Wilenski*, 1820, t. 1, nr. 2, s. 256.

⁷⁹ TROMMSDORFF, Johann Bartholomäus. *Szkoła farmaceuty czyli tablice synoptyczne farmacyi do użycia uczniom i gotującym się na examen*. Wilno, Warszawa [Vilnius, Varšuva], 1811. 10 tabl.

⁸⁰ CELIŃSKI, Józef Jan. *Farmacya czyli Nauka doskonałego przygotowania lekarstw...* T. 1–2. Warszawa, 1810–1811.

⁸¹ [Jurgis Pabrėža Johanui Volfgangui, Kretinga, Palanga, 1828–1829.] *LMAVB*, RS, F7-309, l. 12–13.

⁸² [Jurgis Pabrėža Jonui Krizostomui Gintilai, Kretinga, 1835-03-20.] *LNMMB*, f. 150-85; [1835-09-24.] *LNMMB*, f. 150-86.

⁸³ DIETRICH, Albert. *Terminologie der Phanerogamischen Pflanzen*. 2. Aufl. Berlin, 1838.

Pasak A. Braziūnienės, net ir dovanotos knygos buvo įvertintos, todėl „knygų kainų marginalijų požiūriu J. Pabrėžos kolekcija unikali: kiekvienoje knygoje kruopščiai įžymėta, kiek ji kainavusi“⁸⁴.

J. A. Pabrėža biblioteką kaupė ir leidinių prenumeratos būdu. Vilniaus medicinos draugijos profesinių žurnalų prenumeratorių sąrašė jo nematome, tačiau Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekos kataloge užregistruotas, tikėtina, jam priklausęs „Medicinos, chirurgijos ir farmacijos žurnalo“ 1822 m. numeris⁸⁵. Matyt, provincijos vienuolynai dalijosi spaudiniais. Bernardinų provincijos Telšių vienuolyno gvardijonas Ambraziejus Gravrogas (*Ambrosius Grawrog*, miręs 1825 m. kovo 11 d.⁸⁶) prenumeravo „Vilniaus farmacijos užrašus“ („*Pamiętnik Farmaceutyczny Wilenski*“), nes paskelbta jo pavardė prenumeratorių sąrašė: „*Grawrok X. Gwardyan w Telszach*“⁸⁷). Kaip minėta, Telšių bernardinų vienuolynas turėjo ir provizorių. J. A. Pabrėža, ko gero, prenumeravo einamuosius periodinius profesinius medicinos leidinius, nes A. Pacevičiaus duomenimis, jo (vėliau Kretingos bernardinų) bibliotekoje buvo 48 įrišti tomai „Gydytojo žinių“ („*Wiadomości lekarzkie*“) ir kitų laikraščių bei žurnalų⁸⁸. Yra žinoma, kad 1841 m. prenumeravo Florijono Bobrovskio „Lotynų–lenkų kalbų medicinos žodyną“ („*Lexicon Latino-Polonicum...*“), prenumeratorių sąrašė pažymėta jo pavardė: „*X. Pabręż Ambroży. Zak. XX Bern.*“⁸⁹. Knygose paliktos marginalijos ir proveniencijos rodo, kad Kretingos bernardinų vienuolyne per čia išgyventus 33 metus J. A. Pabrėža sukauptė didžiąją savo asmeninės bibliotekos dalį.

Medicinos ir farmacijos knygų rinkinio sudėtis

Medicinos ir farmacijos veikalai sudaro 18 proc. bibliotekos fondo. Identifikuoti 42 vnt. (33 medicinos ir 9 farmacijos), iš jų 34 vnt. išlikę, o 8 vnt. (7 medicinos, 1 farmacijos) atkurti pagal VDUB inventoriaus knygą⁹⁰. Medicinos ir farmacijos knygos yra lenkų (64 %), lotynų (32 %), vokiečių (4 %) kalbomis, išleistos Apšvietos ir ankstyvojo

⁸⁴ BRAZIŪNIENĖ, A. Apie marginalijas..., p. 18.

⁸⁵ [Signatūra 2, L. 65: Dziennik Medycyny Chirurgii i Farmacji. Wilno, 1822.] Catalogus Librorum Bibliothecae Monasterii Cretingensis Ordinis patrum Minorum S-oti [sacerdoti] Francisci. [Kretinga, 1851-08-12.] LNMMB, PER-320, f. 130-320.

⁸⁶ Elenchus Fratrum Mortuorum... LMAVB, F9-96, l. 36.

⁸⁷ Prenumerátorowie. *Pamiętnik Farmaceutyczny Wilenski*, 1822, t. 2, s. [16].

⁸⁸ PACEVIČIUS, A. *Vienuolynų bibliotekos...*, p. 227.

⁸⁹ BOBROWSKI, Florian. *Lexicon Latino-Polonicum. Słownik Łacińsko-Polski na wzór najcelniejszych europejskich słowników, a mianowicie nowego wydania E. Forcelliniego, Schellera, Freundta, Passowa, Hederika etc. Przez X. [...] ułożony. Z dodaniem wyrazów, w naukach medycznych używanych, przez dra. Felixa Rymkiewicza. Edycja druga. Zupełnie przerobiona i znacznie powiększona.* T. 1–2. Wilno, 1841.

⁹⁰ Pasitelkus 1851 m. Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekos katalogo duomenis, kurie yra tik hipotetiniai, galima daryti prielaidą, kad medicinos ir farmacijos veikalų dalį galėjo sudaryti daugiau kaip 91 tomas (medicina – 66 t., farmacija – 25 t.). Matome, kad išliko vos 50 proc. viso medicinos ir farmacijos knygų rinkinio.

romantizmo laikotarpiu Berlyne, Leipcige, Varšuvoje, Vilniuje. Kaip minėta, šis knygų rinkinys yra vertingiausias finansine išraiška: išlikusi dalis kainavo 112 sidabro rublių 29 kapeikas, arba 748 lenkiškus auksinus ir 6 grašius. Rinkinio tematiką padiktavo J. A. Pabrėžos išsakyta samprata: „Medicina skirstoma į teorinę ir praktinę. Teorinę mediciną sudaro trys dalys: fiziologija, patologija ir semiotika. Fiziologijai priklauso anatomija, kuri ypač svarbi medikams ir chirurgams. Patologija yra mokslas apie kūno funkcijų sutrikimus ir negalės simptomus. Semiotika yra mokslas apie sveikatos ir ligos požymius. Praktinė medicina yra pagrindas, nurodantis, kaip išlaikyti sveikatą ir ją pataisyti, sutrikus organizmo funkcijoms. Praktinė medicina skirstoma į higieną (mokomąją, visuomenės švietimo ir profilaktinę) ir terapiją, kuri pateikia būdus, kaip atpažinti ligas, jas gydyti ar palengvinti. Terapijos sudedamosios dalys yra dietologija, chirurgija, farmacija.“⁹¹ Tuo remiantis, bibliotekoje sukaupti veikalai priskiriami: medicinos teorijai (anatomija, patologija, semiotika) ir medicinos praktikai: higiena (visuomenės švietimas ir profilaktika), terapija (dietologija, chirurgija, farmacija). Vieni iš svarbiausių rinkinyje yra daugiatomiai praktinės medicinos veikalai. Dar gyvendamas Kartenoje, J. A. Pabrėža savo bibliotekoje turėjo Prancūzijos gydytojų draugijos parengtą „Visuotinę medicinos, chirurgijos ir galvijų auginimo meno, arba kaimo gydytojo, žodyną“ („*Dykcyonarz powszechny medyki, chirurgii, i sztuki hodowania*“⁹²), išleistą lenkų kalba 1788–1792 m. Varšuvoje. Veikale pateikta dažniausių ligų lentelė lenkų ir lotynų kalbomis, augalų rinkimo ir konservavimo instrukcija, namų vaistinė (apie paprastus vaistus, būtinus namuose). Žodynas turėjo priedą „Kai kurių taiklių aforizmų, paimtų iš Hipokrato ir Celso darbų, rinkinys“, išleistą 1793 m. Jame pateiktas „Medicinos terminologijos aforizmuose“ abėcėlinis sąrašas. Šis priedas įrištas konvoliute su 8 tomu. J. A. Pabrėža parengė rankraštinę visų žodyno tomų santrauką ir taip papildė dar vienu tomu, tačiau jis neišliko. Dėl patogumo 7 tomo gale įklįjavo 24 lapų ranka rašytą žodyno turinį. 1814 m. gruodžio 10 d. Kartenoje sudarytame pirmajame testamente rašė: „Veikale yra labai plačios ir kai kam pavojingos medicinos mokslo žinios; tas veikalas neturi būti parduotas, nebent kokiam senesiam kunigui, ir neatmainingam, žinančiam gydymo mokslą: kitaip tas veikalas turi būti atiduotas Varnių kunigų seminarijos bibliotekai.“⁹³ Išlikę septyni tomai išblaškyti, saugomi trijose bibliotekose, o 4 tomas nurašytas: „Perd[uota] į makulatūrą pagal 1961 m. sąrašo Nr. 1 eil. 243.“⁹⁴

⁹¹ PABRĘŽA, J. A. *Promycczek Zwiastujący...*, l. 38–40.

⁹² NICOLAS, Pierre François. *Dykcyonarz powszechny medyki, chirurgii, i sztuki hodowania bydłq czyli Lekarz wieyski zawieraiący rozciągłe wiadomości wszystkich części sztuki lekarskiej, dokładne i nayszczegulnieysze opisy zażywanych roślin, sposoby ratowania zdrowia ludzkiego, i leczenia chorob bydłqcych: dzieło pożyteczne wszystkim klasom obywatelów i do ich poiętności przystosowane, przez Towarzystwo Lekarzów Francuzkich*. T. 1–8. Warszawa, 1788–1792.

⁹³ RUŠKYS, P. *Op. cit.*, l. 45.

⁹⁴ Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knyga..., p. 122.

Kitas, naujesnis, daugiatomis leidinys buvo Vilniaus universiteto medicinos profesoriaus, vokiečių kilmės gydytojo J. Franko „Praktinė medicina“ („*Praxeos medicae universae praecepta*“⁹⁵), išleistas 1811–1843 m. Leipcige. Kiekvienas leidinio tomas specializuotas, skirtas tam tikrai patologijai ar simptomatikai: uždegimams ir karščiavimui, odos, nervų, stuburo ir smegenų, žarnyno, akių, ausų, gerklės ligoms ir t. t. Tyrimo metu pagal VDUB inventoriaus knygą išaiškintas išlikęs dar vienas šio leidinio tomas⁹⁶, kuris 1961 m. buvo perduotas Vilniaus universitetui⁹⁷ ir pasimetęs fonduose, sugrąžintas į VUB kolekciją, kurioje deponuoti visi 13 tomų. Kitų rinkinyje buvusių J. Franko ir jo tėvo gydytojo Johano Peterio Franko veikalų neišliko, jų bibliografiškai atkurti nepavyko.

Praktinei medicinai priskirtinas vienas iš naujesnių chirurgijos srities darbų – žymaus lenkų chirurgo, Varšuvos karališkojo universiteto Chirurgijos katedros vedėjo Juozapo Čekerskio trijų tomų veikalas „Chirurgija“ („*Chirurgii przez Józefa Czekierskiego*“⁹⁸), išleistas Varšuvoje 1818 m. Išliko tik du tomai, saugomi VUB ir KAVB, o 4 tomas 1961 m. perduotas į makulatūrą⁹⁹. Tyrimo metu išaiškintas Karolio Belo „Chirurgijos traktatas“ („*Karola Bella Traktat chirurgiczny*“¹⁰⁰), VUB perduotas 1961 m.¹⁰¹, sugrąžintas į kolekciją. Naujausiems sveikatos priežiūros veikalams priskiriamas 1835 m. Varšuvoje išleistas gydytojo, chirurgo Jozefo Orkizo (*Józef Orkisz*, 1794–1879) dvitomis „Naujas medicinos vadovas visų socialinių sluoksnių asmenims“ („*Nowy poradnik lekarski dla osób wszelkiego stanu*“¹⁰²). Veikale aprašyti paprasti gydymo būdai ir vaistai, tinkantys plačiam nepasiturinčių žmonių ratui. J. Orkizas dirbo Varšuvoje ir Rakoje, pasižymėjo atliktais kurtumo tyrimais ir gydymu. Išliko du veikalo tomai, saugomi VUB. Rekonstruotas neišlikęs Louis-Vivanto Lagneau „Paskaitų apie venerines ligas rinkinys“ („*Wykład zjawień Choroby weneryczny*“¹⁰³), 1961 m. perduotas KAVB¹⁰⁴. J. A. Pabrėža medicinos darbuose dažnai rėmėsi A. Storko veikalu „Sisteminė praktinė medicina kariniams ir kaimo felčeriais“ („*Antoniego Störcka Medycyna Systematyczno-praktyczna*“¹⁰⁵), tačiau šios knygos bibliografiškai atkurti nepavyko. Tai buvo populiarus veikalas, iš lotynų į lenkų kalbą išverstas kunigo, Vilniaus akademijos medicinos ir chirurgijos praktiko, filosofijos daktaro Florijono B. Dargužo ir 1792 m.

⁹⁵ FRANK, Joseph. *Praxeos medicae universae praecepta*... T. 1–8. Lipsiae, 1811–1830.

⁹⁶ FRANK, Jozef. *Praxeos medicae universae et praecepta*. Pars 1, wol. 3, sec. 1. Lipsiae, 1824.

⁹⁷ Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knyga..., p. 127.

⁹⁸ CZEKIERSKI, Józef. *Chirurgii*. T. 4. Warszawa, 1818.

⁹⁹ Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knyga..., p. 124.

¹⁰⁰ BELL, Karol. *Traktat chirurgiczny o chorobach pęcherza, kanału urynowego, prostaty i kiszki odchodowej*. Wilno, 1825.

¹⁰¹ Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knyga..., p. 127.

¹⁰² ORKISZ, Józef. *Nowy poradnik lekarski dla osób wszelkiego stanu*. T. 2. Warszawa, 1835.

¹⁰³ LAGNEAU, [Louis-Vivant]. *Wykład zjawień choroby weneryczny*. Warszawa, 1823.

¹⁰⁴ Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knyga..., p. 128.

¹⁰⁵ STÖRCK, Anton. *Medycyna systematyczno-praktyczna służąca felszerom wojskowym i wiejskim z łacinskiego na polski język przelożona przez X. F. B. Dargusza*. T. 1–2. Wilno, 1792.

išleistas Vilniuje. Dvitolmį prenumeravo netgi Žemaičių vyskupystės kanauninkas Vincentas Vaitkevičius (*Wincenty Woytkiewicz*)¹⁰⁶.

Pamatinei teorinės medicinos sričiai – anatomijai, priskiriamas veikalas „Anatomija, arba mokslas apie žmogaus kūno dalių pažinimą“ („*Anatomia: to iest nauka poznania części ciała ludzkiego*“¹⁰⁷), parengtas Leipcige dirbusio žinomo Apšvietos epochos vokiečių kilmės gydytojo Teodoro T. Veicharto (*Teodor Tomasz Weichardt*, 1755–1808), išleistas Krokovoje 1786 m. Knyga išliko, saugoma VUB. Manytina, kad J. A. Pabrėža taip pat turėjo vokiečių anatomo Bernardo Sigfrido Albini „Anatomijos lenteles“ („*Explicatio Tabularum Anatomicarum*“¹⁰⁸, 1744 m.) ir flamandų gydytojo, anatomo Filipo Verheyeno vadovėlį „Žmogaus kūno anatomija“ („*Anatomia corporis humani*“¹⁰⁹, 1718 m.), tačiau šių knygų nepavyko bibliografiškai atkurti. Teorinei medicinai priskirtinas vokiečių medicinos profesoriaus Augusto Fridricho Heckerio (August Friedrich Hecker, 1763–1811) veikalas „Patologija ir semiotika“ („*Patologia i semiotyka*“¹¹⁰), išleistas 1811 m. Varšuvoje, kuriame medicina ir farmacija tyrinėjama nauju požiūriu – gamtos mokslų ir metafizikos kontekste. Veikalą į lenkų kalbą išvertė gydytojas H. Dziarkowskis, 1809 m. kartu su J. Celinskiu, J. Čekerskiu ir kitais įkūręs Lenkijos medicinos akademiją.

Rinkinio farmacijos dalyje matome žymaus vaistininko, Lenkijos medicinos akademijos profesoriaus J. Celinskio (*Józef Jan Celiński*, 1779–1832) dviejų tomų veikalą „Farmacija, arba mokslas apie vaistų gamybą“ („*Farmacya czyli Nauka doskonałego przygotowania lekarstw*“¹¹¹), išleistą 1810–1811 m. Varšuvoje. Viena naujesnių knygų yra vokiečių gydytojo, farmacininko, medicinos mokslų daktaro Jono Kristofo Ebermejerio (*Johann Kristof Ebermeier*, 1768–1825) konspektas „Paskaitos apie pavienius modifikuotus ir kompleksinius vaistus“ (*Wykład lekarstw pojedynczych*)¹¹², 1820 m. išleistas Vilniuje pijorų spaustuviėje. Rinkiniui priklauso Varšuvos universiteto farmacijos profesoriaus, gydytojo Jono Bogumilo Frejerio (*Jan Bogumił Jerzysław Freyer*, 1778–1828), Lenkijos bendrosios medicinos rados pirmininko keletas veikalų, pasirodžiusių Varšuvoje. Vienas iš jų yra farmakognozijos darbas „Medicininės medžiagos“ („*Materia medyczna*“¹¹³), išleistas 1817 m., saugomas VUB, kitas veikalas „Formulės, arba mokslas apie vaistų išrašymą“ („*Formulare czyli nauka o sztuczném przepisywaniu lekarstw*“¹¹⁴), išleistas 1816 m., saugomas KTUB. Žinomo vokiečių farmacininko

¹⁰⁶ Ibid., t. 1, s. [4].

¹⁰⁷ WEICHARDT, Teodor Tomasz. *Anatomia: to iest nauka poznania części ciała ludzkiego...* Kraków, 1786.

¹⁰⁸ ALBINI, Bernardo Siegfried. *Explicatio Tabularum Anatomicarum*. Leidae Batavorum, 1744.

¹⁰⁹ VERHEYEN, Philippe. *Anatomia corporis humani*. Lipsiae, 1718.

¹¹⁰ HECKER, August Friedrich. *Patologia i semiotyka*. Warszawa, 1811.

¹¹¹ CELIŃSKI, Józef Jan. *Farmacya czyli Nauka doskonałego przygotowania lekarstw...* T. 1–2. Warszawa, 1810–1811.

¹¹² EBERMEIER, Johann Kristof. *Wykład lekarstw pojedynczych, przerobionych i złożonych*. T. 1. Wilno, 1820.

¹¹³ FREYER, Jan Bogumir Jerzysław. *Materia medyczna*. T. 1. Warszawa, 1817.

¹¹⁴ FREYER, Jan Bogumir Jerzysław. *Formulare czyli nauka o sztuczném przepisywaniu lekarstw: zwyrtyq znakow farmaceutycznych tabellq*. Warszawa, 1816.

Justino V. K. Fišerio (*Justinus Wilhelm Kristian Fischer*, 1756–1831) darbas „Praktinė farmacija“ („*Farmacya praktyczna: zawierająca objaśnienie preparatów chemicznych przyjętych w aptekach*“¹¹⁵), 1811 m. išleistas J. Zavadskio spaustuvėje Vilniuje ir Varšuvoje, padėjo orientuotis vaistinėse naudojamų cheminių preparatų įvairovėje. Knyga saugoma VUB. Receptams sudaryti – vaistų sudėtinėms dalims ir dozėms nustatyti – J. A. Pabrėža sukaupė įvairių leidimo metų farmakopėjų rinkinį, iš kurio išliko tik du: naujesnė „Borusijos farmakopėja“ („*Pharmacopoea Borussica*“¹¹⁶), išleista 1829 m. Berlyne, ir vėlesnių leidimo metų „Rusijos farmakopėja“ („*Pharmacopoea Rossica*“¹¹⁷), publikuota Sankt Peterburge 1798 m. Knygos saugomos VUB.

Bibliografiškai atkurta rinkinyje buvusi „Lenkijos Karalystės farmakopėja“ („*Pharmacopoeia regni Poloniae*“¹¹⁸), išleista 1817 m. Varšuvoje. Manytina, kad bibliotekoje galėjo būti dar viena farmakopėja – „*Jacopo Wylie Pharmacopoeia castrensis Ruthenica*“¹¹⁹, išleista 1818 m. Petrapilyje. Žinomas J. A. Pabrėžos parengtas darbas „*Medicamenta contra Diarrhoeam et Dysenteriam ex Pharmacopoeia castrensi ruthenica Jacob Wilie*“, 1930 m. perduotas VDU prof. K. Regeliui¹²⁰.

XIX a. pirmojoje pusėje vargingai gyvenantiems valstiečiams gydymas ne visuomet buvo prieinamas, nes vaistai buvo brangūs. J. A. Pabrėža stengėsi padėti negalaujantiems nepasiturintiems žmonėms, todėl parengė receptų rinkinį „Farmakopėja // Pagalba neturtingiesiems“ („*Pharmacopoea // Ad Pauperes curandos*“¹²¹) pagal Liudviko Ceruti veikalą, išleistą 1829 m. Leipcige, jo bibliografiškai atkurti nepavyko. Pasak V. Gudienės, „XIX a. pradžioje receptų knygoje vaistininkai nurodė ne tik paciento pavardę, bet dažnai ir jo socialinį statusą, einamas pareigas. Administraciniuose centruose gyveno turtingi miestiečiai ir dažniausi vaistinių klientai buvo caro armijos kariškiai, dvasininkai, valdininkai, dvarininkai. Kartais panašios sudėties vaistus gydytojai išrašydavo su brangiais priedais arba be jų, turtingą pacientą gydytojai gydė net penkis kartus brangesniais vaistais nei ta pačia liga sergantį rekrutą, ubagą, žydėlį, valstietę. Jei recepte gydytojas pažymėdavo *pro peupere*, tai yra neturtingajam, vaistininkas privalėjo išduoti vaistus pigiau“¹²². Šis J. A. Pabrėžos darbas rodo rūpinimąsi, kad medikamentus vaistinėje galėtų įsigyti vargšai.

¹¹⁵ FISCHER, Justinus Wilhelm Kristian. *Farmacya praktyczna: zawierająca objaśnienie preparatów chemicznych przyjętych w aptekach*. Wilno, Warszawa, 1811.

¹¹⁶ *Pharmacopoea Borussica*. 5. ed. Berolini, 1829.

¹¹⁷ *Pharmacopoea Rossica*. Petropoli, 1798.

¹¹⁸ *Pharmacopoeia regni Poloniae*. Warszawa, 1817.

¹¹⁹ WYLIE, Jacopo. *Pharmacopoeia castrensis Ruthenica*. Petropoli, [1818].

¹²⁰ RUŠKYS, P. Op. cit., I. 55.

¹²¹ [PABRĖŽA, Jurgis Ambraziejus]. *Pharmacopoea/ Ad Pauperes curandos/ accomodata/ In usum/ Scolae Policlinicae Lipsensis/ Editi/ Ludouicus Cerutti. Lipsiae, 1829* [rankraštis]. Aprašyta pagal SALYS, A. Op. cit.

¹²² GUDIENE, V. Op. cit., p. 39.

Medicinos ir farmacijos rinkinyje matome mokomuosius veikalus. J. B. Tromsdorfo (*Johann Bartholmäus Trommsdorff*, 1770–1837) „Vaistininko mokykla, skirta egzaminams ruošti“ („*Szkoła farmaceuty czyli tablice synoptyczne farmacyi do użycia uczniom i gotującym się na examen*“¹²³) ir J. Celinskio „Farmacija, arba mokslas apie vaistų gamybą“ („*Farmacya czyli Nauka doskonałego przygotowania lekarstw*“¹²⁴) padėjo įgyti farmacijos žinių. J. A. Pabrėža, remdamasis viena naujesnių bibliotekos knygų – Juozapo Orkizo „Naujas vaistų vadovas bet kokiam luomui“ („*Nowy poradnik lekarski dla osób wszelkiego stanu*“¹²⁵, išleista 1835 m.), parengė darbą „Receptų vertimas iš lenkų į lotynų kalbą“ („*Przełożenie Receptów z Dyalektu polskiego na łacinski*“¹²⁶). Šiame darbe taip pat pritaikė vaistų receptus žemesniojo socialinio sluoksniu žmonėms. J. A. Pabrėža savo veikaluose minėjo, kad farmacininkui yra būtinos botanikos ir chemijos žinios. Todėl jis stengėsi rinkti šių sričių knygas. Jos buvo reikalingos receptams sudaryti ir kai kurių paprastesnių vaistų gamybai. Jis pats turėjo didelę, net į testamentą įrašytą, vaistų spintą („šėpą“), kurioje laikytai vaistais šelpdavo neišgalinčius nusipirkti jų vaistinėje.

Knygų migracija – išsklaidymas ir likimas

Po J. A. Pabrėžos mirties asmeninė biblioteka tapo svarbia palikimo dalimi. Knygos buvo įtrauktos į visus tris įvairiais laikotarpiais sudarytus testamentus: Kartenoje 1814 m. gruodžio 10 d., Kretingoje – 1826 m. surašytą ir 1838 m. patikslintą¹²⁷. Paskutiniame paliko nurodymą: „Mano biblioteka netaksuotina, bet visa turi atitekti ne kam kitam, kaip tik Kretingos konvento bibliotekai, ir turi būti įregistruota minėtojo vienuolyno bibliotekos kataloge...“¹²⁸. Testamentinių įrašų randama ir knygose. Ypač branginto Vilniaus universiteto profesoriaus Juozapo Franko veikalo „Praktinė medicina“ tomuose matome išreikštą jo valią: „Iš Ambraziejaus Pabrėžos knygų. Šis tomas kainuoja 10 lenkiškų auksinų. Po mano mirties te niekas nediršta šios knygos sau reikalauti, priskirti, pasisavinti; nuolankiai prašau nedelsiant Kretingos vienuolyno bibliotekai perduoti, kad priglaustų ir iš čia kitur neperkeltų. Ambraziejus Pabrėža savo ranka“ [*Ex Libris Ambrosii Pabreż. // Hic Tomus constat Flor[en]is Polon[ic]is 10. //*

¹²³ TROMMSDORFF, Johann Bartholmäus. *Szkoła farmaceuty czyli tablice synoptyczne farmacyi do użycia uczniom i gotującym się na examen*. Wilno, Warszawa, 1811.

¹²⁴ CELIŃSKI, Józef Jan. *Farmacya czyli Nauka doskonałego przygotowania lekarstw...* T. 1–2. Warszawa, 1810–1811.

¹²⁵ ORKISZ, Józef. *Nowy poradnik lekarski dla osób wszelkiego stanu*. T. 2. Warszawa. 1835.

¹²⁶ [PABRĘŽA, Jurgis Ambraziejus]. *Przełożenie Receptów z Dyalektu polskiego na łacinski dzieła pod tytułem „Nowy poradnik lekarski dla osób wszelkiego stanu“ przez Józefa Orkisz roku 1835 wydanego [rankraštis]. Aprašyta pagal RUŠKYS, P. Op. cit., l. 55.*

¹²⁷ [TUMAS, Juozas] VAIŠGANTAS. Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai. *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 65–75.

¹²⁸ GIDŽIŪNAS, V. Op. cit., p. 255.

*Post fata vero mea, ne quis hunc librum Sibi // audeat vendicare, adscribere, arrogare; Statim // Bibliothecae Conventus Cretingensis // ut applicetur, et hinc alibi ne transfe // ratur, suppliciter rogo. // Ambrosius Pabrėž // m[anu] p[ropria]*¹²⁹. Po kunigo mirties 1849 m. spalio 30 d. įvykdyta jo paskutinė valia – beveik visos jo asmeninės bibliotekos knygos buvo paliktos Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekai. Laikantis testamento, 1851 m. rugpjūčio 12 d. konvento gvardijonas tėvas Silvestras Stanevičius spaudinius užregistravo „Šv. Pranciškaus mažesniųjų brolių ordino Kretingos vienuolyno bibliotekos kataloge“ („*Catalogus Librorum Bibliothecae Monasterii Cretingensis Ordinis patrum Minorum S[acerd]oti Francisci*“¹³⁰), kuris laikomas Lietuvoje vieninteliu išlikusiu tikru topografiniu katalogu¹³¹. Šiandien galima tik stebėtis ir apgailestauti, kodėl kataloge nenurodyta, kad tai J. A. Pabrėžos palikimas, nes, pasak A. Pacevičiaus, „buvo įvykdyta paskutinė garsaus pamokslininko ir botaniko valia, praėjus keletui metų po jo mirties sudarytame Kretingos vienuolyno bibliotekos kataloge surašytos ir aštuntojoje spintoje sudėtos jo knygos [...] kataloge nėra nė užuominos apie deponuotą kolekciją, neminimas jos negrįžtamai išėjusio savininko vardas“¹³². Knygos sutvarkytos: nugarėlės apačioje priklijuota popierinė lipdė su rankraštiniais bibliografiniais ir saugojimo duomenimis, viršelio antroje pusėje įrašytas knygos šifras, tik stebina tai, kad jose nepalikta jokių vienuolyno nuosavybės įrašų. Taip žymaus kunigo asmeninės knygos įsiliejo į Kretingos bernardinų vienuolyno biblioteką, o XX a. pirmojoje pusėje jo palikimas jau ypač traukė tyrinėtojų dėmesį. Būtina paminėti, kad iškart po mirties žmonės pradėjo melstis prie kapo, prašydami Dievo malonių. XX a. 3-iajame dešimtmetyje tarp tikinčiųjų ypač paplito J. A. Pabrėžos, kaip šventojo, kultas. Šalies spaudoje pasirodė liudijimų apie patirtus pasveikimus, meldžiantis prie jo kapo. Tarpukariu tėvai pranciškonai nusprendė ruošti iniciuoti J. A. Pabrėžos beatifikacijos bylą. Šiuo tikslu „1932 metais Kretingos vienuolyno gvardijonas, vėliau – Šv. Kazimiero provincijos provincijolas, Augustinas Dirvelė ant J. Pabrėžos kapo pastatė neogotikinio stiliaus koplytėlę“¹³³, o 1938 m. P. Ruškys parengė tam skirtą biografinę studiją. Paskelbus palaimintuoju, asmeninės knygos būtų tapusios antrojo laipsnio relikvijomis, kuriomis laikomos šventojo drabužių dalys ar kiti jam artimi daiktai. Manoma, todėl išsklaidytos J. A. Pabrėžos bibliotekos knygos pradėtos formuoti į kolekciją: atrinktos iš bendrų fondų, ant viršelių užklijuotos popierinės lipdės, kuriose įrašytas specialus šifras su raidėmis „Pb“ ir eilės numeriu. Deja, nepavyko surinkti visų spaudinių, nes pasikeitusi politinė šalies padėtis ir Antrasis pasaulinis karas nutraukė šį darbą.

¹²⁹ FRANK, Joseph. *Praxeos medicae universae praecepta. Partis primae volumen primum: continens prolegomena, doctrinam de febris atque de inflammationibus generalem*. Lipsiae, 1811. Provenienciją iš lotynų k. vertė Aušra Rinkūnaitė.

¹³⁰ *Catalogus Librorum Bibliothecae Monasterii Cretingensis...*

¹³¹ PACEVIČIUS, A. *Vienuolynų bibliotekos...*, p. 156.

¹³² *Ibid.*, p. 129.

¹³³ GIDŽIŪNAS, V., *Op. cit.*, p. 220.

1940 m. lapkričio 16 d. ir 1941 m. sausio 16 d.¹³⁴ sovietų valdžia nusavino didžiąją, vertingiausią, Kretingos pranciškonų vienuolyno bibliotekos dalį kartu su J. A. Pabrėžos asmeninės bibliotekos kolekcija. Likusios knygos nukentėjo užsiedegus vienuolyno pastatui per Kretingos miesto gaisrą Antrojo pasaulinio karo pradžioje, kai kurias pavyko paslėpti ir taip išsaugoti. Nacionalizuoti spaudiniai pateko į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką (toliau – VDUB). J. A. Pabrėžos asmeninės bibliotekos knygos Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knygoje Nr. 29 pradėtos registruoti tik 1942 m. gegužės 7 d. Spaudiniai pažymėti antspaudu „Vytauto D. universiteto biblioteka“ arba „Vytauto Didž. Univ. Biblioteka“, suteikti nauji inventoriaus numeriai. Inventoriaus knygoje nurodyti duomenys apie gautą spaudinį: įrašo data, knygos inventorinis numeris (naujai suteiktas, įspausstas specialiu spaudu), formatas, gautoje knygoje jau buvęs šifras, informacija apie knygą: autorius, pavadinimas, leidimo vieta ir metai, puslapių skaičius, kaina, pastabos (gavimo, patikrinimo, perdavimo ir nurašymo įrašai). Inventoriaus knygoje užfiksuoti istoriniai J. A. Pabrėžos knygų šifrai nuo „Pb 1“ iki „Pb 226“ (iš jų „Pb 113“ ir „Pb 168“ tyrimo metu nerasti), su kuriais spaudiniai buvo gauti iš Kretingos vienuolyno. Tolesniam knygų likimui įtakos turėjo istoriniai pokyčiai: „1943 m. kovo 18 d. vokiečiai uždraudė visas aukštąsias mokyklas [...] KUB fondo saugyklos patalpose buvo įrengta slėptuvė. Po karo biblioteka buvo tvarkoma, vertingiausią fondo dalį, paslėptą rūsyje, pavyko išgelbėti.“¹³⁵ 1948 m. atliktą fondo inventorizaciją rodo patikrinimo antspaudai knygoje. 1950 m. spalio 31 d. paskelbtas TSRS aukštojo mokslo ministro Kaftanovo įsakymas Nr. 1924 „Dėl Kauno valstybinio universiteto reorganizavimo į Kauno politechnikos institutą ir Kauno medicinos institutą“. Bibliotekos veikla buvo nutraukta. Jos fondą pasidalijo įkurtų institutų (tokių kaip Kauno medicinos institutas, dabar – Lietuvos sveikatos mokslų universitetas) bibliotekos ir kitos Lietuvos bibliotekos: „1950–1952 m. didelę dalį atsirinko Vilniaus universiteto biblioteka, 1964–1969 m. Kauno viešoji biblioteka, kitos liko Kauno politechnikos instituto bibliotekoje.“¹³⁶ Taip išdalinta ir kartu buvusi J. A. Pabrėžos asmeninė biblioteka. Gabenant knygas į VUB, J. A. Pabrėžos kolekcija buvo išsklaidyta. Tik „1966 m. bibliotekos darbuotojai A. Vojevodskaitė, N. Feigelmanas, vėliau E. Ulčinaitė pradėjo atrinkinėti J. Pabrėžos knygas iš senųjų fondų“¹³⁷, „kolekcijos dalis (90 vienetų) rekonstruota 1971–1973 m.“¹³⁸ VUB Retų spaudinių skyriuje suformuotuose asmenų rinkiniuose pateikti duomenys apie „J. Pabrėžos knygų kolekciją“. Nuo 2021 m. iki 2022 m. rugsėjo mėn. patikrinus pagal VUB 1961–1965 m. perduotų, bet J. A. Pabrėžos kolekcijoje nerastų spaudinių sąrašą, išaiškintos 5 knygos, 1961 m. perduotos VU [Vilniaus valstybinis universitetas]: Karolio Belo „Chirur-

¹³⁴ FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, p. 399.

¹³⁵ LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. Kauno universiteto bibliotekos fondo formavimo bruožai (1923–1950). *Knygotyra*, 1992, t. 19 (26), p. 61.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 63.

¹³⁷ BRAZIŪNIENĖ, A. Apie marginalijas..., p. 17–18.

¹³⁸ BRAZIŪNIENĖ, A. Knygų kolekcijos..., p. 240.

gijos veikalas“ (*Karola Bella traktat chirurgiczny o chorobach pęcherza, kanału urynowego, prostaty i kiszki odchodowej*¹³⁹), J. Franko „Praktinės medicinos“ (*Praxeos medicae universae et praecepta*¹⁴⁰) tomas ir kt. Informacija apie „J. Pabrėžos knygų kolekciją“, kurioje šiuo metu saugomas 97 vnt., iš jų 28 vnt., priklausantys medicinos ir farmacijos rinkiniui (20 medicinos, 8 farmacijos), skelbiama interneto svetainėje¹⁴¹. Į KAVB patekusi J. A. Pabrėžos bibliotekos knygų dalis dideliame fonde tarsi pasimetė. Bibliotekos darbuotojas Alvydas Surblys pasakojo: „Knygos aprašytos, kai buvo peržiūrima *de visu* dalis fondo ir aprašomos čia saugomos įvairių asmenų bibliotekų knygos. Tas procesas jau buvo prasidėjęs dar nuo Viktoro Chuano Spitrinio aprašinėjamos lituanistikos 6–7-ajame dešimtmetyje, bet pagreitį įgavo 9-ajame.“¹⁴² 1982 m. Albina Pribušauskaitė paskelbė straipsnį apie nustatytas 22 knygas¹⁴³, o vėliau kartotekoje aprašyta jau 90 vnt. (75 pavadinimai). Šiuo metu saugomi 92 vnt. knygų, iš jų medicinos ir farmacijos rinkiniui priklauso 2 vnt. (1 medicinos, 1 farmacijos). Rekonstruotų 25 knygų, 1961–1965 m. perduotų KAVB, duomenys straipsnio autorės pateikti paieškai. Nuo 2021 m. J. A. Pabrėžos bibliotekos knygų fragmentų vaizdai pasiekiami internete per KAVB svetainę¹⁴⁴. KTUB deponuoti 8 vnt. knygų (1 konvoliute), iš jų – 4 medicinos knygos. Nuo 2021 m. sausio mėn. bibliografiniai duomenys prieinami viešos prieigos KTUB elektroniniame kataloge.

LNMMB J. A. Pabrėžos fonde saugomi jam priklausę du žemėlapių rinkiniai. Abu atlasus 1975 m. gruodžio 24 d. bibliotekai perdavė geografijos profesorius Česlovas Kudaba. Tai liudija bibliotekos darbuotojų aplankų viršeliuose padaryti įrašai: „*Jurgis (Ambraziejus) Pabrėža // Atlasai // Padovanojo prof. Česlovas Kudaba. 1975.XII.24*“. Daugiau duomenų apie tai, kaip žemėlapiai pateko pas Č. Kudabą, nepavyko rasti. Žinoma, kad profesorius buvo uolus „pabrėžininkas“ – apie vienuolį skaitė paskaitas, parašė straipsnių. J. A. Pabrėžos bibliotekos knygų vienas tomas saugomas Kretingos muziejuje ir defektuotas (išplėštas knygos blokas) egzempliorius – asmeniniame T. Petreikio rinkinyje.

¹³⁹ BELL, Charles. *Karola Bella traktat chirurgiczny o chorobach pęcherza, kanału urynowego, prostaty i kiszki odchodowej*. Wilno, 1825 [Identifikuota pagal Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knygą nr. 29, p. 127].

¹⁴⁰ FRANK, Jozef. *Praxeos medicae universae et praecepta*. Pars 1, wol. 1, sec. 2. Lipsiae, 1824 [Identifikuota pagal Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos inventoriaus knygą nr. 29, p. 127].

¹⁴¹ Pabrėžos knygų kolekcija. In VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKA. *Asmenų rinkiniai* [interaktyvus], [žiūrėta 2021-02-01]. Prieitis per internetą: <<https://biblioteka.vu.lt/istekliai/reti-spaudiniai#asmenu-rinkiniai>>.

¹⁴² Alvydo Surblio elektroninis laiškas, Kaunas, 2021-03-11.

¹⁴³ PRIBUŠAUSKAITĖ, A. Op. cit., p. 35.

¹⁴⁴ Spaudinių paroda „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos asmeninės bibliotekos dalis Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje“ [interaktyvus], [žiūrėta 2021-09-18]. Prieitis per internetą: <<https://knyga.kvb.lt/lt/parodos/temines-leidiniu-parodos/item/205-jurgio-ambraziejaus-pabrezos-asmenines-bibliotekos-dalis-kauno-apskrities-viesojoje-bibliotekoje>>.

J. A. Pabrėžos biblioteka jau daugelį metų funkcionuoja išskaidyta fizine prasme, tačiau tai yra „istoriškai susiformavęs, nedalomas, istorinę, mokslinę ir kultūrinę reikšmę turintis leidinių (spaudinių) kompleksas. Tokie dariniai (kolekcijos *in corpore*) paprastai turi išskirtinę istorinę bei kultūrinę vertę (nepriklausomai nuo atskirų jų dalių)“¹⁴⁵. Šiame straipsnyje pateikta medžiaga supažindina skaitytojus su autentiška kunigo pranciškono J. A. Pabrėžos biblioteka ir leidžia pamatyti ją tokią, kokia buvo beveik prieš kelis šimtmečius.

Išvados

44

1. Kunigo pranciškono J. A. Pabrėžos asmeninės bibliotekos medicinos ir farmacijos knygų rinkinio kaupimo paskatos XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje – gydymo praktika ir teorinių šviečiamųjų sveikatos priežiūrai skirtų darbų rengimas – atliepė skurstančių Žemaitijos gyventojų reikmes.
2. Medicinos ir farmacijos knygų rinkinys yra vertingiausia bibliotekos dalis finansine išraiška. Biblioteka buvo kaupiama kryptingai, naudojant mainus, pirkimą, prenumeratą, gaunant dovanų, pasitelkiant bičiulių ir pažįstamų ratą. Komplektavimui įtakos turėjo Vilniaus medicinos draugijos profesiniai žurnalai, korespondencija ir bendradarbiavimas su mokslininkais, gydytojais ir kt.
3. Kuriant biblioteką neatmestinos ir pranciškoniškosios knygos kultūros apraiškos. Mažesnieji broliai gyveno neturte, todėl J. A. Pabrėža kai kurių knygų įrašuose nurodo, koku būdu gautos lėšos joms įsigyti. Medicinos žinios ir gebėjimai, įgyti pasitelkus reikalingą literatūrą, padeda realizuoti pranciškoniškąją misiją – gyventi Evangelija, tarnaujant *mažutėliams*.
4. Nors knygų rinkinys yra išsklaidytas, tačiau kaip mokslo, kultūros ir paveldo objektas šiandien yra nedalomas ir funkcionuoja kaip kolekcija *in corpore*. Knygų marginalijos yra svarbus Lietuvos medicinos ir farmacijos bei knygų prekybos istorijos šaltinis.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

BIAGETTI, Maria Teresa. Dispersed Collections of Scientific Books: The Case of the Private Library of Federico Cesi (1585–1630). In *Lost Books. Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe* (Library of the Written World, vol. 46). Ed. by Flavia BRUNI, Andrew PETTEGREE. Leiden, Boston, 2016, pp. 386–399.

BIRŽIŠKA, Mykolas. Pabrėža Kretingoje ir Vilniaus universitete. *Ateitis*, 1944-03-23, nr. 70, p. 3.

BRAZIŪNIENĖ, Alma. Apie marginalijas kaip knygų prekybos istorijos šaltinį. *Knygotyra*, 1994, t. 21, p. 17–18.

¹⁴⁵ BRAZIŪNIENĖ, A. Knygų kolekcijos..., p. 61.

- BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygų kolekcijos *in corpore* Lietuvos bibliotekose. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 227–253.
- FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975.
- GADON, Michal. *Opisanie powiatu Telszwskiego w Gubernii Kowienskiej*. Wilno, 1846.
- GIDŽIŪNAS, Viktoras. *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*. Roma, 1994.
- GYLIENĖ, Laima. Švietimo epochos atspindžiai Jurgio Pabrėžos pamoksluose. *Žemaičių žemė*, 2008, nr. 2, p. 24–39.
- GUDIENĖ, Vilma. *Socialiniai Lietuvos farmacijos bruožai. XIX a. – XX a. pirmoji pusė*. Kaunas, 2017.
- GUSTYTĖ-IVINSKIENĖ, Jurgita. Laiko pėdos Varnių vieškeliuose. Nuo barzdaskučio iki gydytojo. *Kalvotoji Žemaitija*, 2015-12-22 [interaktyvus], [žiūrėta 2022-02-10]. Prieitis per internetą: <<http://www.kalvotoji.lt/2015/12/22/laiko-pdos-varni-viekeliuose-21/>>.
- KANARSKAS, Julius. *Kretinga: praeities skraistę praskleidus*. Klaipėda, 2009.
- KANOPKA, Eduardas. Jurgis Pabrėža – garsus Žemaitijos gydytojas, įžymus gamtininkas, pirmasis Lietuvos farmakognostas. *Medicina*, 1970, t. 12, p. 37–45.
- KIŠŪNIENĖ, Nijolė. J. Pabrėžos bibliografija. In *Jurgis Pabrėža, 1771–1849*. Vyr. red. Karolis JANKEVIČIUS. Vilnius, 1972, p. 95–114.
- KLIETKUTĖ, Jolanta. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos kilmė. *Genealogija, heraldika ir veksilologija*, 2021, nr. 1, p. 66–75.
- LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. Kauno universiteto bibliotekos fondo formavimo bruožai (1923–1950). *Knygotyra*, 1992, t. 19 (26), p. 58–73.
- Lietuvos knygos veikėjai: biografijų žodynas* [Elektroninis išteklius]. Vyr. red. Domas KAUNAS, Multimedijos darbo grupės vadovė Nerutė KLIGIENĖ. Vilnius, 2004.
- MOZŪRAITIS, M. Ar Pabrėža studijavo Vilniaus akademijoje. *Ateitis*, 1944-01-12, nr. 9, p. 4.
- NAVICKIENĖ, Aušra. *XIX amžiaus pirmosios pusės besikeičianti knyga Lietuvoje*. Vilnius, 2010.
- PACEVIČIUS, Arvydas. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos biblioteka. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 17. Vilnius, 2010, p. 202
- PACEVIČIUS, Arvydas. *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygos pasaulis*. Vilnius, 2005.
- PETREIKIS, Tomas. Marginalijos kaip knygų istorijos šaltinis: istoriografinis aspektas. *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 80.
- PETREIKIS, Tomas. Tylieji knygų vandalai: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos pėdsakais. *Žemaičių bibliofilas*, 2019, nr. 9, p. 12.
- PRIBUŠAUSKAITĖ, Albina. Knygos iš Jurgio Pabrėžos asmeninės bibliotekos. *Bibliotekų darbas*, 1982, nr. 4, p. 35.
- PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius. *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas*. Vilnius, 2008.
- RAGAŽINSKIENĖ, Ona; JURKONIS, Nerijus. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos – botanikos ir farmakognozijos mokslų bei sveikos gyvensenos pradininko – mokslinės ir praktinės-taikomosios veiklos reikšmė Lietuvoje. In *Žmogaus ir gamtos sauga*. Kaunas, 2021, p. 97–99.
- RAUDYTĖ, Nijolė. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos neformali lituanistinė mokykla Kretingos bernardinų vienuolyne XIX a. In *Žemaičių šventasis*. Sud. Dalia ČINKIENĖ, Asta POCIENĖ. Klaipėda, 2021, p. 43–51.
- RUŠKYS, Petras. Kunigas Jurgis (Tėvas Ambrozijas) Pabrėža (1771.I.15 – 1849.X.30.): jo gyvenimas, darbuotė ir pomirtinė garbė. [Mašinraštis.] [Kretinga, 1938]. *Kretingos Apreiškimo vienuolyno biblioteka*, RF-440.
- SALYS, Antanas. Apie Kretingos vienuolyno lietuviškus rankraščius. *Švietimo darbas*, 1927, nr. 1, p. 16–24.
- SUBAČIUS, Giedrius. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. In *Asmuo tarp tautos ir valstybės* (Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, t. 8). Sud. Egidijus MOTIEKA, Rimantas MIKNYS, Raimondas LOPATA. Vilnius, 1996, p. 11–112.
- TARVYDAS, Juozas. Jurgis Ambraziejus Pabrėža: medžiaga biografijai. [Rankraštis.] Kretinga, 1971. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, F176-3.

TILVIKAS, Jonas. *Liaudies medicina Mažosios Lietuvos sveikatos sistemoje XIX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2019.

[TUMAS, Juozas] VAIŠGANTAS. Medžiaga kunigo A. Pabrėžos biografijai. *Žinyčia*, 1900, nr. 2, p. 65–75. *Vilniaus universiteto istorija*. T. 1: 1759–1803. Ats. red. Vytautas MERKYS. Vilnius, 1976.

JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA'S LIBRARY: A COLLECTION OF MEDICAL AND PHARMACEUTICAL BOOKS

Nijolė Raudytė

46

Summary

The most important work by the Franciscan priest Jurgis Ambraziejus Pabrėža is considered the systematic botanical work *Taislius augyminis* (1843), the largest botanical work in the history of Lithuanian science in the whole of the 19th century. He also authored the first geography textbook in the Žemaitijan (Samogitian) language *Jžėgis Geograpyje (Žemiuraszts) ira apraszims žemys* (1831–1834), left large collections of sermons, and also medical and pharmaceutical works, and created a system for Žemaitijan (Samogitian) grammar and writing by standardising the Žemaitijan dialects. One of the few personal libraries in Žemaitija (Samogitia) at the turn of the 18th and 19th centuries, Pabrėža's collection was in many ways one of the most interesting. Owned by a renowned preacher, a folk healer and a botanist, it also represented Franciscan book culture. By creating a universal library, he contributed to many fields of scientific and metaphysical knowledge about the world. This library, however, has not yet been the subject of comprehensive research.

The article presents research into book history that analyses for the first time the motivations behind the creation of Pabrėža's personal library, its content, its use, its value and its history. The library is now dispersed, so complex methods of physical, virtual, intellectual and bibliographical reconstruction, and the critical analysis of sources and provenance, had to be used to provide the fullest possible picture of the library.

The research first attempted to identify and register books scattered in various Lithuanian institutions and personal collections, including Vilnius University Library, Kaunas District Public Library, the National Martynas Mažvydas Library of Lithuania, Kaunas University of Technology Library, and Kretinga Museum. After the priest's death in 1849, almost

all the books in his personal library were left to the library of the Kretinga Bernardine friary according to his will. However, in 1940 and 1941, the Soviet authorities confiscated most of the more valuable part of Pabrėža's personal library. The rest was damaged by a fire in Kretinga in 1941, and only a few items were hidden. The volumes nationalised by the Soviet authorities were first transferred to the library of Vytautas Magnus University, before being dispersed among different Lithuanian libraries after 1950. The research has allowed us to identify 195 books which belonged to Pabrėža's personal library, of which items on religion and theology comprised 46.6%, medicine and pharmacy 18%, botany 14%, and history, geography, chemistry, maps, fiction and school textbooks the remaining 21.4%. Of these, the article discusses 42 volumes among the surviving items on medicine and pharmaceuticals (ten volumes have not survived and are based on sources).

The article concludes that Pabrėža devoted a large part of his life to the practice of medicine, and soon became famous in Žemaitija as a folk healer. The medical care he provided was available to poor people who did not have access to public health-care services or pharmacists in tsarist Russia. The medical and pharmaceutical literature he collected was to be used in a functional way: the knowledge collected in the books had to be applied usefully for the provision of medical treatment, prescriptions, the manufacture of medicines and the production of original works in the field. The library contains works on medical theory (physiology [anatomy], pathology, semiotics), and medical practice (hygiene [public education and prophylaxis], therapeutics [dietetics, surgery, pharmacy]). It was found that the library was built up by means of exchange, purchases, subscriptions, gifts, and a circle of acquaintances. Pabrėža consistently marked the price of the publications in his books, which reveals some features of book acquisition in 19th-century Lithuania.